

Sisekaitseakadeemia
Politsei- ja piirivalvekolledž

Marek Kõva

SOODUSTEGURID KURJATEGIJAKS KUJUNEMISEL
VÕRUMAAL VALDKONNA SPETSIALISTIDE KÄSITLUSES

Lõputöö

Juhendaja:

BA Marina Paddar

Kaasjuhendaja:

MBA Kalju Leppik

Muraste 2014

ANNOTATSIOON

Käesolev lõputöö teemal „Soodustegurid kurjategijaks kujunemisel Võrumaal valdkonna spetsialistide käsitluses“ koosneb 57 leheküljest. Lõputöö sisaldab 1 tabelit, 3 joonist ja 8 lisa ning töö koostamisel on kasutatud 27 allikat. Lõputöö on kirjutatud eesti keeles, võõrkeelne kokkuvõte on kirjutatud vene keeles.

Töös käsitletud valdkonda iseloomustavad järgmised märksõnad: hälbiv käitumine, keskkond ehk miljoon, sotsiaalne õppimine, sotsialiseerumine, stereotüüp, subkultuur, väärtus ehk väärtushinnang.

Käesolev lõputöö uurib, milles näevad alaealiste komisjoni liikmed ja noortega tegelevad spetsialistid kurjategijaks kujunemise tegureid, mis soodustavad kurjategijaks kujunemist Võrumaal. Töö eesmärgiks on saada ülevaade spetsialistide arvamusest kurjategijaks kujunemise soodusteguritest ja ennetustöö võimalikkusest Võrumaal. Selle eesmärgini jõudmiseks on töös lahendatud järgmised ülesanded:

- a. Analüüsida Võrumaal alaealisena kuriteo toime pannud isikute kuritegude statistikat
- b. Analüüsida Võru maakonna alaealiste komisjonis 2011 kuni 2013 arutatud alaealiste sotsiaalset tausta.
- c. Viia läbi küsitlus süüteo toime pannud isikutega ennetustööd tegevate spetsialistidega.
- d. Teostatud analüüsi ja spetsialistide arvamuste põhjal pakkuda välja lahendusi kuriteoennetuse parendamiseks.

Töö koostamisel on uurimismeetodina kasutatud kombineeritud kvantitatiivne ja kvalitatiivne uurimisviis. Andmekogumisvahendina on kasutatud struktureeritud küsimustikku, mis sisaldas etteantud valikvastustega ja avatud küsimusi. Avatud küsimusi on analüüsitud temaatiliselt. Kokku küsitleti 7 Võru maakonna alaealiste komisjoni liiget ja 16 spetsialisti.

SISUKORD

MÕISTED	4
SISSEJUHATUS.....	6
1. ÜLDISELOOMUSTUS SOTSIALISEERUMISPROTSESSIS	8
2. KRIMINAALPSÜHHOLOGIA.....	11
3. KRIMINAALSE KÄITUMISE ÕPPIMINE	14
4. EMPIIRILINE UURIMUS	21
KOKKUVÕTE.....	34
RESÜMEE.....	37
TABELITE JA JOONISTE LOETELU.....	37
VIIDATUD ALLIKATE LOETELU.....	39
LISA 1	41
LISA 2	43
LISA 3	44
LISA 4.....	45
LISA 5 TSITAADID.....	46
LISA 6 KÜSIMUSTIK.....	49
LISA 7 KÜSIMUSTIK.....	52
LISA 8 KÜSIMUSTIK.....	55

MÕISTED

Diferentseeritud	eri liikidesse asetatud
Dimentsionaliseerumine	dimentsioonide ehk seisundi muutmine ning sellega kohanemine, esineb düssotsiaalsetel isikutel
Düssotsiaalne	ei tunnista mingeid kirjutatud ega kirjutamata inimestevahelisi reegleid ühiskonnas, tal pole südametunnistust, seega ei tunne ta kunagi süümepiinu millegi pärast, ta mõtleb ainult omakasule ja arvab, et ka kõik teised käituksid samamoodi, kui ainult oskaksid või julgeksid - tal puudub empaatiavõime. Igasugune reeglitele allumine, ka lihtsalt viisakus on tema meelest nõrkuse ilming
Frustratsioon	psüühiline pingeseisund, mis tekib tegevuse sunnitud katkestamisel enne eesmärgi saavutamist, perspektiivituse tunnetamisel
Fundamentaalne	põhiline
Hälbiv käitumine	ühiskonna kultuurile iseloomulikele tegevusmoodustele ja käitumismallidele mittevastav käitumine
Hälve	kõrvalekalle keskmisest, standardsest või normaalsest väärtusest
Isiksushäired	kliinilise tähendusega seisundid ja käitumisviisid, mis on püsivad, väljendavad inimese loomulikku elustiili, enese ja teistega suhtlemise stiili, võivad avalduda indiviidi arengus varakult, võidakse omandada elu jooksul
Keskkond ehk miljöö	asjade, tingimuste ja suhete süsteem.

Kontrakultuur	eristab peamiselt iseloomuliku slängi ja sihilikult moonutatud õigekirja (nn erratiiv) kasutamine, esitab teadliku väljakutse nii ortograafia- kui etiketnormidele, kasutades ulatuslikult obstsöönset leksikat ja musta huumorit ning väljendades radikaalseid seisukohti kultuuri- ja ühiskonnaelu küsimustes
Moraal/eetika/kõlbelisus	ühiskonna poolt aktsepteeritud käitumishinnang, tavade ja seaduste kogum, väliselt nõutavad reeglid ja tavad, moraal on seotud kultuuri ja eluviisidega
Psühholoogiline struktuur	mõtlemine, tundmine, intuitsioon, haistmine
Relativism	filosoofias mis tahes seisukoht, mis peab tõde, tunnetust, väärtusi, reaalsust ennast või muud taolist relatiivseks – sõltuvaks mingist vaatekohast
Sotsiaalne õppimine	teiste jäljendamine, rollimäng
Sotsialiseerumine	protsess, mille käigus inimene õpib tundma oma kultuuri ja kujundab oma arusaama enda kohta. Sotsialiseerumine toimub erinevate rollide õppimise kaudu
Stereotüüp	psühholoogia mõistes kinnistunud seoste kogum, mis väljendub isiku hoiakutes, harjumustes ja käitumises, üldistatud püsiv mulje mingist nähtusest, mis tavaliselt vastab väga vähe tegelikkusele
Subkultuur	erilaadse käitumise ja tõekspidamistega inimeste grupp, mis eksisteerib suuremas kultuuris (dominantkultuuris)
Väärtus ehk väärtushinnang	eetikas ja filosoofias püsiv hinnang, mis mingile identiteedile on antud või selle juurde muul viisil kuulub. Inimkäitumises väljenduv väärtus väärtushoiakutena. väärtus kui selline on aga enamasti sõnades väljendatav.

SISSEJUHATUS

Inimene areneb oma elu jooksul sünnipäraste omaduste, keskkonna ja kasvatuseskoosmõjul. Sünnipärased (bioloogilised) on päritavad omadused, mis saadakse vanematelt geenide kaudu (peamiselt kehaehitus, silmade värvus, veregrupp, närvisüsteem). Sünnipärased on ka need omadused, mis omandatakse looteas ja mida mõjutavad ema ebasoodsad töö-, elamis- ja toitumistingimused, alkoholi ja nikotiini sattumine organismi, psüühilised traumad.

Sügavat mõju avaldab inimese arengule sotsiaalne keskkond, st inimesed, kellega ta suhtleb kodus, koolis, tööl, vabal ajal. Ants Kõverjala uurimuse kohaselt oleneb keskkonnamõju inimesele sellest, millisel arengutasemel on inimene, millised on tema eelnevad hoiakud, elukogemused ja veendumused. Isiksuse psühholoogiline struktuur ei ole püsiv, vaid muutub pidevalt töö- ja õppeprotsessis.

Meie ühiskonnas eksisteerivad ühtsed ühiskonnainormid ning esmapilgul ka üks kultuur. Kuid tegelikult meie ühiskonnas on päris palju subkultuure. Schwendter'ile (1981) väidab, et subkultuuridel on kas positiivne või negatiivne varjund. Positiivsete subkultuuride hulka võivad kuuluda nii professionaalsed subkultuurid, vanuselised, asumiga seotus, klassikalised jt grupiliste iseärasustega inimrühmade allkultuurid. Negatiivse varjundiga subkultuurid on tavapäraselt hälbivad, kriminaalse kallakuga, kuritegelike rühmituste kultuurid ja kontrakultuurid, mis on selgelt opositsioonis ühiskonna väärtustega.

Käesolev lõputöö uurib, milles näevad alaealiste komisjoni liikmed ja noortega tegelevad spetsialistid kurjategijaks kujunemise tegureid, mis soodustavad kurjategijaks kujunemist Võrumaal. Lähtutud on õpi-, sotsiaal-, kriminaalpsühholoogilistest ja isiksusepsühholoogilistest teooriatest, kuna need annavad kõige paremini ülevaate hälviku ehk kurjategijaks kujunemisest. Töös on kombineeritud kvantitatiivne ja kvalitatiivne uurimisviis. Andmekogumisvahendina on kasutatud struktureeritud küsimustikku, mis sisaldas etteantud valikvastustega ja avatud küsimusi. Avatud küsimusi on analüüsitud temaatiliselt.

Uurimistöö **eemärk** on saada ülevaade spetsialistide arvamusest kurjategijaks kujunemise soodusteguritest ja ennetustöö võimalikkusest Võrumaal.

Lõputöö eesmärgi täitmiseks püstitatakse järgmised ülesanded:

- e. Analüüsida Võrumaal alaealisena kuriteo toime pannud isikute kuritegude statistikat
- f. Analüüsida Võru maakonna alaealiste komisjonis 2011 kuni 2013 arutatud alaealiste sotsiaalset tausta.
- g. Viia läbi küsitlus süüteo toime pannud isikutega ennetustööd tegevate spetsialistidega.
- h. Teostatud analüüsi ja spetsialistide arvamuste põhjal pakkuda välja lahendusi kuriteoennetuse parendamiseks.

Töös uuritakse spetsialistide arvamusi, et saada teada millised on kurjategijaks kujunemise soodusajaolud, alaealiste komisjonis süüteo toime pannud alaealistele kohaldatavate mõjutusvahendite efektiivsust ja kas alaealistega tehtav ennetustöö on piisav. Töö autor valis küsitletavateks Võru maakonna alaealiste komisjoni liikmed, kuna nemad tegelevad konkreetselt komisjoni saadetud alaealiste süüteo juhtumite arutamisega ning neil on hea ülevaade lapse päritoluperest ja kogu lapsega tegelevast võrgustikust. Kokku küsitleti 7 komisjoni liiget. Alaealiste komisjoni liikmetele esitati küsimused, mille vastused annavad ülevaate kurjategijaks kujunemise teguritest, mis soodustavad kurjategijaks kujunemist Võrumaal.

Teiseks sihtrühmaks valis töö autor koolides töötavad sotsiaalpedagoogid jt spetsialistid, kuna nemad puutuvad kõige sagedamini kokku koolis käitumisprobleemidega noortega ja saavad juba varakult probleeme märgata ja sekkuda. Kokku küsitleti 16 spetsialisti. Koolides lastega töötavatele spetsialistidele ja vallas ning Võrumaa Nõustamiskeskuses lastega töötavatele spetsialistidele esitati analoogsed küsimused, et vastuseid saaks omavahel võrrelda ning ühistel alustel analüüsida.

1. ÜLDISELOOMUSTUS SOTSIALISEERUMISPROTSESSIS

Psüühika arengut mõjutab pärilikkus, sotsiaalne keskkond, õpetamine ja kasvatamine, aga samuti nende vastastikune toime. Laps pärib vanematelt teatud omadused, mis ta realiseerib vastavas sotsiaalses keskkonnas. Sündides saab laps eeldused, kuid need ei realiseeru paratamatult ja kõikide laste juures ühesuguse kiirusega. Erinevatel perioodidel on sotsialiseerumisagentidel erinev tähtsus. Kriitiline vanus, millele tuleb erilist tähelepanu pöörata, on 7., 14., 16. Ja 18. eluaasta. Kuna aga õigusmenetluses esinevad ka alaealised tunnistajad, siis on vajalik kõige üldisemgi ülevaade psüühika arengust sotsialiseerumisprotsessides üldse (Auväärt 2004:143)

Varases lapseõlves on valitsevaks agendiks perekond. Hiljem tuleb selle kõrvale kool ja eakaaslased, kelle veelgi hiljem vahetavad välja mitmesugused sotsiaalsed institutsioonid, kirjandus, kunst ja meedia. Kõikide psüühiliste protsesside, seisundite ja omaduste tekkimiseks on oma optimaalne aeg ja kui see on mööda lastud, siis hiljem võib ühtesid protsesse küll teistega asendada, kuid need ei teki enam samal kujul, kui need oleksid tekkinud õigel ajal. Kuna perekond on esimene ja kõige mõjukam sotsialiseerumisagent, siis laste psüühika arengus on just perekonnal kõige otsustavam osa. Jutt ei ole niivõrd bioloogilisest pärilikkusest, kuivõrd sellest sotsiaalsest keskkonnast, kuhu laps pärast sündimist satub (Auväärt 2004:144).

Enamik alaealisi jälgendab enda vanemaid. Jälgendamist ei saa hukka mõista, kõik aga sõltub sellest, keda jälgendatakse. Alaealisuse lõpp-perioodil muutub jälgendamine teadvustatumaks, kuid ka siis võib esineda tahtmatu jälgendamise elemente. Alaealise käitumise eesmärgipärasus ei sõltu mitte niivõrd tema vanusest kuivõrd tema psüühika küpsusest. Ebaküpsuse üheks põhjuseks võib olla ka nooruki pedagoogiline hooletusse jätmine. Alaealistel, eriti disharmoonilise arenguga noorukitel, võib esineda teadvustamata tegutsemisajendeid, mis on seotud enesehinnanguga. Plajudel juhtudel on teadvustamata motiividel kompensatoorne iseloom, seda just alaväärsuskompleksiga noorukitel. (Auväärt 2004:141;145). Sekkumine ja abistamine alaealise vanuses on kõige tulemuslikum (Harris 1997:3).

Sotsioloogilise koolgonna esindajate arvates peab karistuse eesmärgiks olema ühiskonna kaitsmine kuritegevuse eest. Kuritegevusega saab võidelda vaid kuritegevust esile kutsuvaid faktoreid mõjutades. Need faktorid pesitsevad aga kurjategija isiku psüühikas ning teda

ümbritsevas keskkonnas. Seetõttu ei ole karistuse objektiks mitte kuritegu, vaid kurjategija, tema antisotsiaalsed instinktid ja kalduvused, mis on sisuliselt hälbiv käitumine (Auväärt 2004:119).

Hälbiv käitumine ignoreerib norme ega lase end sotsiaalselt mõjutada. Kui see käitumine muutub kaasinimestele kahjulikuks või häirivaks, siis võetakse ette sanktsioonid, vajadusel hälbiv käitumine keelatakse seaduse jõuga. Niisiis on hälbiv käitumine normide eiramine. Samas on aga pea iga normi jaoks olemas lubatud olukorrad, kus seda võib või lausa peab rikkuma. Oluline normide muutmise filter on hälbivuse korduvus ja eksponeerimine. Loomulikult tekitab iga hälbivuse normaliseerimine pingeid ja vastasseise ühiskonnas, kus muutuvad olulisteks argumentideks sõnavabadus, inimõigused ja hälbe sagedus. See kehtib põhiliselt moraali ja inimest füüsiliselt mittekahjustava käitumise kohta (Siplane 2001).

Teooriad, mis lähtuvad indiviidi kogemuste omandamisest ja isiksuse kujunemise protsessi peegeldavatest käitumuslikest iseärasustest väidavad, et vanematest lahutatud lastel on tõenäolisem sattuda kuritegelikule teele. Inimeste normikohane käitumine ei ole otseselt tingitud seadusandluse tundmisest või sihilikust õiguspärasest käitumisest, kuid öelda võib, et see arenenud õigusteadvuse sisu väljendub õiguspärasest käitumisest. Oluline on siinkohal avada õigusteadvuse, kui indiviidi realselt toimivas käitumise reguleerimise mehhanismis:

- 1) õigusalsed teadmised
- 2) emotsioonid ja suhtumised
- 3) valmisolek õiguspäraseks käitumiseks ehk käitumishoiak

Õiguslastest teadmistest veel ei piisa õiguskõltsaks käitumiseks. Paljud kurjategijad on tavainimesest teadlikumad kehtivast õigusest. Neil jääb puudu valmisolekust käituda õiguspäraselt ning nende suhtumine kehtivasse õigusesse on "alternatiivne" (Auväärt 1999: 13, viidatud läbi Siplane 2001).

Siinkohal tasub märkida ka seda, et nii 1975-ndal kui ka 1995-ndal aastal läbiviidud alaealiste kuritegevuse uuring näitab, et õigusrikkujad on pärit pigem suurematest ja keskmisest väiksema sissetulekuga peredest (Kaugia 1997:30-31, viidatud läbi Siplane 2001). Keskmise selline pere oli madala sissetulekuga üksikvanem, kes kasvas kolme last. Selle kohta on tehtud kaks järeldust:

1) sellises peres jääb lapsevanemal aega vähem iga lapsega individuaalselt tegeleda (kuivõrd neid lapsi on kolm)

2) sellises peres on rahalisi ressursse vähem juba perekonna arvukuse ja üheainsa palgasaaaja tõttu ning lapsed peavad kasvama suhtelises vaesuses.

Sellise lähenemise valguses on vanematest lahutatud lapsed kehvas olukorras, sest neil ei ole tõenäoliselt täiskasvanut, kes tegeleks lapse õigusteadvuse pikaajalise süstemaatilise arendamise ja üldse tegeleks lapsega individuaalselt (Siplane 2001). Tänapäeval, lisaks lahutustele on tekkinud veel üks uus nähtus – laste üksi jätmine välismaal töötamise tõttu. Mida sisuliselt võib ka nimetada lapse hülgamiseks, kuna laps on pidevalt järelvalveta ning temal tuleb oma väheste teadmiste ja kogemustega igapäevaselt silmitsi seista igapäeva probleemidega. Sellisesse olukorda sattunud lapsel tahest tahtmata tekivad ka negatiivsed eeskujud ehk siis jäljendatakse neid käitumismudeleid, mille abil saadakse kõige kiiremad lahendused, mis tihti ei ole normikohased. Kui nüüd rääkida majanduslikust olukorrast, siis ka materiaalselt heal järjel olevate perede lapsed on riskigrupis nende valede väärtushinnagute tõttu. Need lapsed on enamjaolt harjunud võtma, mitte andma ning nende mõttemaailm eluväärtustest väga erineb normikohasest elufilosoofiast ja moraalist.

Selle peatüki kokkuvõtteks tuleb tõdeda, et me oleme väga keerulises olukorras. Ainult seaduseandjal või inimestel, kes kõige sagedamini puutuvad kokku alaealiste rikkujatega, ei ole võimalik olukorda tervikuna muuta. Probleem on väga sügav ja lausa globaalne, kuna põhjusteks on eelkõige sotsiaalsed laadi faktorid.

2. KRIMINAALPSÜHHOLOOGIA

Mõrvareid kirjeldades jõudis Bjerre järeldusele, et kõik selliseid kuritegusid toime pannud isikud olid loonud enda jaoks omamoodi uue psüühilise reaalsuse. Ühine iseloomujoon oli nõrkus, st eluks kõlbmatus, suutmatus toime tulla nõudmistega mida elu inimesele esitab. Bjerre avaldas arvamust, et niisugune nõrkus peaks olema seostatav mõne orgaanilise kehalse puudega, kuid jättis selle seose olemasolu tõestamata (Saar 2011:53).

Autori arvates Bjerre arvamus on ilmselt seotud esimeses peatükis mainituga. Kui ta oleks uurinud ka mõrvarite sotsiaalset tausta, lapsepõlvemõjusid ning välja toonud sagedamini esinevad sarnasused, siis ta oleks jõudnud selleni, et selline hälbiv käitumine on seotud eelkõige väärkohtlemisega või kasvatamatuslega.

Isiksusehäire mõistel puudub selgelt sõnastatud teoreetiline alus ja koos sellega enesestmõistetavalt ka üheselt ja teisi häireid välistavalt sõnastatud klassifitseerimissüsteem. Isiksusehäire diagnostilised kriteeriumid jagunevad üldisteks ja igale isiksusetüübile spetsiifilisteks tunnusteks. Isiksusehäirete üldised diagnostilised kriteeriumid sätestavad, et disharmoonilised hoiakud ja käitumine (Kreegipuu 2003:110): hõlmavad mitu valdkonda, seega ei saa isiksusehäire olla vaid suhete iseärasus või ainult disharmoonilised emotsioonid; on püsivad, iseärasused ilmnevad lapse- või noorukieas, püsivad kogu elu, ei piirdu ainult vaimuhaiguse episoodidega; on jäigad, äärmuslikud jooned ilmnevad ühetaoliselt erinevates olukordades, seega ka takistavad toimetulekut, kuna kohanemine olukordadega nõuaks paindlikkust; häirivad, mõistetavalt tekitab kohanematus ja toimetulematus isiklike kannatusi; tekitavad efektiivsuse languse töös ja sotsiaalses tegevuses, siis kannatavad ka teised.

Püüdes selgitada kuritegude psüühilisi tagamaid ja motiive, leidis Bjerre, et kõigi mõrvaritüüpide hingeelu on primitiivne ja vähearenenud ning eitas võimalust kriminaalpsühholoogias rakendada arusaama, mille järgi „kõike mõista tähendab kõike andestada” (Saar 2011:55). Autori arvates pidas Bjerre siin silmas seda, et eelpool mainitud mõrvarite puhul piiratud süüdivust ei ole põhjust rakendada. Piiratud süüdivusega on tegu siis, kui psüühilise tegevuse või teadvuserikke, või puuduliku vaimse arengu tõttu ei olnud kurjategija teo sooritamise ajal võimeline täielikult hindama oma teo õigusvastasust ja juhtima oma tegevust.

Enamasti kuriteod on suunatud tundmatute isikute vastu. Alaealiste osa tänavatel ja eramajades toimepandud tapmistes on suhteliselt väike. Alla 25-aastased moodustavad koos alaealistega rühma, kus tapmiskuritegude struktuur erineb tunduvalt vanemate vanuserühmade omast. Noorte kuritegevuses ei ole joomingutülidel eriti suurt osatähtsust ja loomulikult on ka perevägivalda osa peaaegu et olematu. Suures osas on kuritegevus kasumotiividest lähtuv (ühtekokku pooled kuritegudest) ja keskmisest sagedamini võõraste vastu suunatud. Kuritegelike rühmituste omavahelise vägivalda osa on noorte toimepandud kuritegude puhul väike. Kuigi tapmisi panevad nad sageli toime grupiviisiliselt, pole need siiski professionaalsed ega organiseeritud (Lehti 1998: 46-48).

Hans Madisson (1887-1956) leidis, et alaealised kurjategijad on rõhuvas enamuses alaväärtuslikud isikud. Niisugused individidid pidid kalduma kuritegevusele eriti viletsais, kuid sageli ka soodsais majanduslikes tingimustes. Võitlust noorte kuritegevuse ja ulakusega tuleks seetõttu vaadelda suurel määral pärilikkusega seotud probleemina, väitis Madisson. Madissoni uuring on Eesti kriminaalpsühholoogia ajaloos olulisel kohal, kuna ta tõstas nii kasvatusasutuste efektiivsuse uurimise vajaduse kui ka püüdis seda empiirilisel, kasvatusasutusest vabanenud kasvandike elukäike analüüsides määratleda (Saar 2011: 56-58).

Siin tuleb mainida, et tegelikult paljud psühholoogia koolkonnad on pärilikkuse osa üle hinnanud. Nagu sai mainitud esimeses peatükis pärib laps vanematelt ainult teatud omadused ning need avalduvad vastavas sotsiaalses keskkonnas. Mis sisuliselt tähendab seda, et kui keskkond soodustab positiivset arengut, siis negatiivsed pärilikud omadused ei pruugi avalduda.

Tsentraalne idee psühhiaatrite Samuel Yochelsoni ja Stanton Samenowi teoorias oli, et kurjategija lihtsalt mõtleb ja tajub maailma teistmoodi kui seaduskuulekas enamus ühiskonnas. See eriline mõtlemise protsess viibki kokkuvõttes hälbekäitumise ja kriminaalse käitumise kujunemiseni. Mõtlemisvigade maailm on kõikehaarav, millest religioon, õppimine, töötamine, seksuaalsus ja tervisekäitumine on vaid mõned näited, mille poolt kurjategija erineb seadusekuulekast individist. Autorid püüdsid kirjeldada seda tavapärasest erinevat maailma, milles kurjategija elab, ja pöörasid peamist tähelepanu kriminaalse käitumise etioloogiale (päritolule). Kuigi autorid tegutsevad psühhiaatria valdkonnas, oli nende algtõdemuseks kurjategija normaalne psüühika. Töötades aastaid kurjategijatega, jõudsid nad järeldusele, et eksisteerib teatav kindel isiksusetüüp, mida võib määratleda kui kuritegelikku, kriminaalset. Esialgelt õnnestus neil kirjeldada 52 mõtlemisviga, millest mõned iseloomulikud on järgmised: krooniline valetamine; teiste inimeste varale kui enda

omale vaatamine; järeleandmatu, pidurdamatu optimism; suur sisemine energia; ülekohtu või solvangu kartus; intensiivne viha; teistega manipuleerimine; kõrge enesehinnang, eneseuhkus.

Selline mõtteviis ja käitumine hakkab juurduma ikkagi juba väga varajases lapsepõlves. Selleks, et kurjategijaks kujuneda, tuleb pidevalt viibida keskkonnas, kus on palju soodustavaid faktoreid. Ning kõige tähtsamaks keskkonnaks lapsele on perekond.

Üheks uhkuse allikaks on kurjategija enesekujund, kuna kurjategijad peavad ennast tavaliselt „headeks inimesteks”. Ennast nähakse suuremeelsena, lahkena, teisi kurjategijaid peetakse „halbadeks inimesteks”, kes on ära teeninud karistuse. Selles kontekstis eristavad nad õiget ja valet ning nende kuriteod on nende arvates õiged teod. Niisugune suhtumine aitab neil säilitada kõrget enesehinnangut ja positiivset enesepilti. Esitatud teooria on omamoodi vastureaktsioon psühholoogilistele ja sotsioloogilistele lähenemistele, mille abil otsitaks nagu õigustusi ja põhjendusi kurjategija käitumisele. Teooria on populaarne praktiliste töötajate (korrektsioon) hulgas, kellele niisugune tegelane on vägagi tuttav ja teooria ongi praktiliste kogemuste baasil välja töötatud. Probleemiks on katse läheneda kogu kurjategijate populatsioonile ühes võtmes. Näib, et see sobib hästi ainult ühe osa kurjategijate jaoks. Kritiseeritud on ka lahtiseks jäänud küsimust, kust ikkagi pärinevad osa indiviidide kriminaalsed mõttekäigud, käitumisviisid ja mõtlemisvead, mille kohta teooria midagi ei ütle. Mingis mõttes oleks tegemist nagu sünnipärase kurjategijaga, millest rääkis Cesare Lombroso 19. sajandil (Saar 2007: 156-160).

Kõik algab valedest väärtushinnangutest ning oskusest teistega arvestada. Mingil hetkel hakkabki tunduma, et see mida mina mõtlen ja teen ongi ainuõige ja teiste põhjused ei ole aktsepteeritavad. Paljud kurjategijad loevad piiblit ja enda arust täidavad kümmet käsku ning mingil hetkel neile tundub, et nad ongi jumalateenrid ning kes saaks Jumalast üle olla...

Summeeritavalt on kriminaalse aktiivsuse arenguliste aspektide uuringutest selgunud peamised riskifaktorid, mis kõige sagedamini seostuvad kriminaalse käitumisega. Niisuguseid faktoreid on kutsutud ka „keskseks kaheksaks” (Saar 2007:179-180) antisotsiaalse käitumise kogemus; antisotsiaalne isiksuslik eripära; antisotsiaalsed kognitsioonid; antisotsiaalsed kaaslased; perekonna/abielu asjaolud; kool/töö, puhkus/vaba aeg; sõltuvuskäitumine (vt Lisa 1).

3. KRIMINAALSE KÄITUMISE ÕPPIMINE

Õppimisteooriad lähtuvad eeldusest, et kuritegelikku käitumist, nagu palju muudki elus, inimene õpib. Burrhus Skinner (1904-1990) uskus, et keskkonna – ehk eksternaalsed stiimulid on primaarsed inimese käitumise determinandid. Ta ei eitanud sarnaselt John Watsoniga (1878-1958) teadvust, vaid väitis, et teadvuse üle saab otsustada üksnes käitumise põhjal. Skinnerit on nimetatud situatsionalistiks ja reduktsionistiks. Esimene määratlus tähendab, et inimekäitumine on tingitud keskkonna stiimulitest ja sõltumatu mõtlemine ning vaba tahe on müüdid. Nii inimesed kui loomad reageerivad sarnaselt keeruliste robotitega keskkonnatingimustele. Reduktsionistlikku lähenemise korral on kui tahes keeruline käitumine jagatav väiksemateks algühikuteks – operatsioonideks, millest tuleneb termin operantne õppimine, konditsioneerimine ehk sarrustus. Käitumise õppimine toimub peamiselt operatsioonide omandamise tasemel. Skinneri teoorias on kolm käitumise põhikategooriat: sõltumatu muutuja ehk stiimul; sõltuv muutuja ehk käitumuslik reaktsioon; kinnitus. Viimase on Skinner defineerinud tulevase käitumusliku reaktsiooni esinemise tõenäosust suurendava faktorina (Saar 2007:194-195).

Autori arvates on siin ilmselt mingi seos pärilikkusega. Kuna teatud käitumised avalduvad ainult vastavas keskkonnas. Ja kuna lastele on omane teiste jäljendamine, siis pidevalt viibimine negatiivses keskkonnas kinnistab teatud käitumismudelid ja muudab need „normiks“. Kui see on juhtunud, siis muuta lapse väärtushinnaguid ja käitumisnorme mittehälbivaks on keeruline. Sisuliselt tuleb luua täiesti uus elukvaliteet.

Operantse õppimise printsiipe on püütud seetõttu kasutada enam kui ühiskonna parandamiseks, kurjategijate käitumise korrigeerimiseks. Luues kunstlikult keskkonna, kus soovitud käitumist regulaarselt kinnitatakse ja ebasoovitavat kustutatakse, peaks terapeutiline edu olema tagatud. Lähtuvalt niisugusest loogikast on välja töötatud hulgaliselt kuritegeliku „käitumise modifitseerimise tehnikaid ja programme“, mis on leidnud kasutamist eriti Ameerika Ühendriikide korrektsiooniasutustes. Kokkuvõtteks võib märkida, et nüüdisaegne psühholoogia aktsepteerib behavioristlikku lähenemist kuritegelikule käitumisele kui üht võimalust. Ollakse nõus, et stiimul võib esile kutsuda reflektiivse reaktsiooni ja et käitumise tagajärjed mõjutavad tulevase reaktsioone. Ilmselt ei saa aga kogu inimekäitumise keerukust lahti mõtestada lähtudes vaid välistest stiimulitest (Saar 2007:197).

Tänapäeval nimetatakse ülalmainitud sotsiaalpedagoogikaks, kus väga palju kasutatakse rollimänge ning tutvustatakse erinevaid käitumismudeleid erinevates keskkondades ja analüüsitakse ka tagajärgi. Sellise metoodika abil on väga hea näidata nõ kiirete lahenduste tagajärgi pikemas perspektiivis ja võrdluseks tuua vaevarikaste kuid positiivselt produktiivsete lahenduste tulemusi.

Sotsiaalse õppimise puhul pööratakse põhitähelepanu kognitiivsetele muutujatele, mis on internaalsed (nt mõtlemine ja mälu). Inimene omandab sotsiaalsest keskkonnast palju asju teiste inimeste vaatlemise ja kuulamise ehk sotsiaalse õppimise teel, mistõttu just sellel viisil on määrav tähendus käitumise kujunemisel. Sotsiaalse õppimise teooriate hulka kuulub Julian Rotteri rolliootuste kontseptsioon, milles on püütud näidata, kui oluline on inimese käitumise determineerimisel inimese ootus selle tagajärgede suhtes. Rotteril on üks keskseid generaliseeritud ootusi inimese hoiak selles suhtes, kas tema käitumine on kontrollitud seesmiselt või keskkonna poolt. Sisemine kontrollikese tähendab uskumist, et inimese tulevik, saatus sõltub eelkõige temast endast, tema oskustest ja pingutustest. Väline kontrollikese aga eeldab vastupidiselt, et inimese tulevik sõltub mõjukatest teistest inimestest, saatusel või juhusest. Õpitud abituse sündroom on välise kontrolli keskme üks äärmuslikest avaldumisvormidest. Kontrollikese kujuneb välja varasemate kogemuste, kinnituste põhjal ja sõltub perekondlikust kasvatusel ning kultuurilisest keskkonnast. Albert Bandura teoorias on võetud põhjaliku vaatluse alla üks sotsiaalse õppimise vorm – imiteerimine. Inimesel on võime omandada kogetud käitumisviise ka ilma otsese kinnitusega. Sellisele käitumise omandamise viisile pööras esmakordselt tähelepanu Gabriel Tarde (1843-1904), kes rääkis kolmest sotsiaalse mõjutamise seaduspärasusest (Saar 2007: 197-199): lähedane kontakt; eliidi imiteerimine; sisendamine. Tarde põhiväidet – „kurjategijaks ei sünnita, kurjategijaks kujunetakse” – võib pidada kaasaegsegi kriminoloogia üheks põhiaksioomiks. Saadud tähelepanekute ja mõtiskluste tulemusel sõnastas ta imitatsiooni- ehk jäljendusteooria. Jäljendatakse nii teiste riietust, soenguid, kui ka käitumisviise, suhtumisi, hoiakuid, mõtlemisstereotüüpe, lööklauseid jms. Nimetatud teooria koosneb kolmest seadusest või põhimõttest, mida veel nimetatakse ka Tarde seadusteks (vt Lisa 2).

Tarde tõstis esile ka mõiste „urbanism” ja kirjeldas seda nähtust kui kuritegevust oluliselt soodustavat asjaolu. Ta näitas, et urbanism on suur areen kuritegevuse levikuks tänu jäljendamise suurepärasele võimalustele (Beirne & Messerschmidt 1995:368, viidatud läbi Traat, Markina 2005:12).

Identiteet on eelkõige ühiskonna, kultuuri ja ajaloo produkt. Makrosotsiaalsest keskkonnast lähtuvad teooriad tõestavad, et kuritegevuse peapõhjused on ühiskonna struktuurides ja ühiskondlikes tingimustes (U. Traat 2013).

Normaalse psüühika arenguga noorte tunnetustegevus ei erine enam täiskasvanute omast. Enamik 16-18-aastastest noortest valdavad küllaldaselt mõtlemisoperatsioone, et mõista nähtuste sisemisi seoseid. Tegelikku mõningane moonutatud mõistmine võib pigem olla tinitud kogemuste puudumisest kui intellekti puudustest.

Sotsiaalse õppimise teooria järgi omandatakse agressiivse käitumise nn rudimendid esialgu mudelite järgimise või vahetu kogemuse kaudu. Seejärel agressiivsus järk-järgult kas süveneb või väheneb erinevate kinnituste tõttu. Paljudel inimestel võib olla agressiivseid käitumispotentsiaale, kuid need ei avaldu kas funktsionaalse väärtuse puudumise tõttu, et olulised teised mõistavad niisuguse käitumise hukka. Bioloogilised eeldused võivad samuti olla selleks raamiks, mis määrab agressiivse käitumise omandamise võimalused. Samal ajal ei programmeeri üksnes bioloogilised eeldused kedagi agressiivselt käituma, sest käitumisviisid omandatakse sotsiaalsest keskkonnast Agressiivsete mudelite eksponeerimine iseenesest ei vii alati selleni, et õppija hakkaks edaspidi kasutama oma eesmärkide saavutamiseks agressiivsust. Agressiivne käitumine peab säilimiseks leidma regulaarset kinnitamist ja hüvitise saamine tagab agressiivse käitumise jätkumise. Üks kõige tugevamaid kinnitusi on tunne, et suudetakse olukorda kontrollida, kui asjad ei lähe soovitud suunas. Sotsiaalse õppimise teooriad täiendavad behavioristlikku käsitlust seeläbi, et püüavad teada saada, mis enne õigusvastast käitumist inimese peas toimub. Earl W. Sutherland esitas diferentseeritud seose idee 1930. aastate lõpul ning jätkas selle läbitöötamist 1940. aastatel. Sutherlandi arvates on kriminaalse käitumise õppimisel tähtis see, kellega, kui sageli ja kui noorelt alates suheldakse (Saar 2007: 200-201).

Sutherlandi teooria baseerub Gabriel Trade'i jäljendusteooriale ja George Herbert Mead'i sümbolilisele interaktsionismile. Diferentseeritud assotsiatsioonide teooria koosneb üheksast teesist (Sutherland & Cressey 1978:80-83, viidatud läbi Traat, Markina 2005:13): kuritegelik käitumin on õpitud; kuritegelik käitumine on õpitud interaktsioonis teiste inimestega; põhiline osa kuritegelikust käitumisest õpitakse väikegruppides; motiivide ja hoiakute iseloom, mida õpitakse, tuleneb teatud määratlusest; isik muutub õigusrikkujaks kui tema psüühikas saavad määratlused, millest tulenevalt seadusi ei peeta järgimisväärivaiks; diferentseeritud seosed võivad varieeruda sageduselt, kestuselt, prioriteetsuselt ja intensiivsusest; kuritegeliku käitumise õppimine diferentseeritud seostes kriminaalsete ja antikriminaalsete mudelitega

hõlmab psüühilisi mehhanisme; kuritegelikku käitumist ei saa seletada üldvajadustest ja – väärtustest lähtudes; kuritegeliku käitumise õppimine sisaldab teatud komponente (vt Lisa 3).

Robert Hogani sotsiaal-analüütilise teooria järgi määrab sotsiaalne õppimine koosmõjus inimese loomupärase vajadusega korrastuse järele, kas inimese käitumine on hälbiv või konformne. Selle käsitluse põhjal on inimene grupis elav ja kultuuri edasi kandev loom, kelle püsima jäämise evolutsiooni käigus on tagatud sotsiaalne kord ja organisatsioon. Sotsiaalse korra aluse moodustavad kolm esmast vajadust. Esiteks vajadus teiste inimeste tähelepanu ja heakskiidu järele. Teiseks vajab iga inimene kindlat staatust, mis omandatakse gruppi kuuludes ja kolmandaks vajatakse sündmuste ennustatavust ehk korrastust. Nii kurjategijad kui seaduskuulekad indiviidid otsivad võimalusi nende vajaduste rahuldamiseks, kuid nad on selleks omandanud erinevad sotsiaalsed rollid (Saar 2007: 202-203).

Isiksuse arengu protsess muutub keerulisemaks, kuna tegelikkuses sotsiaalne keskkond on ebastabiilne ning indiviid on eristatav sotsiaal-psühholoogiliste tunnuste abil. Seega, kui ühes grupis võetakse indiviid vastu, siis teistes gruppides on ta vastuvõetamatu. Ja kuna referentsed grupid on reeglina arengufaasis, siis isik suudab kohaneda ainult tingimusel, et ta ise aktiivselt osaleb grupis. Seega võib väita, et isiksus kujuneb grupis ning grupil on suur mõju.

Noorukite kuritegeliku käitumise põhjused võib jagada kolme üldise põhjusegrupi alla:

sotsiaalsed, individuaalsed ja sotsiokultuurilised põhjused. Eelkõige rõhutatakse perekonnamõju, täpsemalt nõrka vanemlikku järelevalvet ning karmi ja ebajärjekindlat distsipliini, eakaaslaste mõju. Kõige vähem tähelepanu on pälvinud noorukite kuritegeliku käitumise sotsiokultuurilised põhjused. Uurimistulemused (Farrington 1996) kinnitavad, et mida rohkem on nooruki ümber kuritegeliku elustiiliga inimesi, seda suurema tõenäosusega kujuneb noorukil endal välja kuritegelik käitumisviis. Sotsiaalsete põhjuste all on käsitletud ka kooli, mis on ühelt poolt tihedalt seotud eakaaslastega ja teiselt poolt indiviidi hariduslike saavutustega. Uurimistulemused (Rutter ja Giller 1984) näitavad, et noored, kes ei täida koolikohustust, on sagedamini tõsisemate kuritegudega seotud võrreldes noorukitega, kelle haridustee kestab kauem. Käitumisprobleemidega poiste puhul on deviantne käitumine pigem seotud vähese lugemisoskusega kui intelligentsusega. Samas hariduslikel saavutustel ei ole otsest seost kuritegevusega. Erinevad uurimused kinnitavad, et sotsiaalsed ja majanduslikud muutused ühiskonnas on seotud kuritegevuse tasemega, on sellelaadsed uurimused üldiselt veel algjärgus. Uurimustulemused (Rutter ja Giller 1984) näitavad, et piirkonna kuritegevuse taset mõjutab tihe asustus ja personaalne ülerahvastatus. Samuti on leitud, et kuritegevuse tase

on madalam rikastes maapiirkondades ja kõrgem madala sotsiaalse klassiga ülerahvastatud linnaosades. Uuritud on ka keskkonna mõju kuritegelikule käitumisele, mille järgi turvaline ja avaliku järelevalve all olev keskkond ei tekita inimeses soovi käituda kuritegelikult. Sotsiokultuuriliste põhjuste vähene uuritavus raskendab järelduste tegemist selle kohta, milline on keskkonna osatähtsus noorukite kuritegeliku käitumise väljakujunemisel (Kõiv 2002: 53-55).

Noorukite delinkventsuse ehk kuritegeliku kujunemist mõjutavateks teguriteks peetakse nii isiksusest tulenevaid individuaalseid iseärasusi kui ka väliskeskkonnast tulenevaid: eakaaslaste- ning kodu ja perekonnaga seotud riskifaktoreid. David Farringtoni järgi vanemate agressiivsus ja konfliktus laste suhtes olid riskifaktoriks noorukieas ilmnenud vägivaldsetele kuritegudele, samas täheldati, et emapoolne passiivne või last tõrjuv hoiak oli seotud noorukieas ilmnevate varavastaste kuritegudega. Vanemate puudulik järelevalve mängis eriti olulist rolli laste ja noorukite delinkventsuse väljakujunemisel, kuid kurjategijate puhul, kes sooritasid oma esimese süüteo täiskasvanueas, seda ei täheldatud. Elisabeth Pedersen (1994) leidis, et vanemad kalduvad mängima erinevat rolli laste erinevate probleemide tekkes. Eriline osatähtsus on ema rollil, mis osutab faktile, et lapseas mõjutab emapoolne vähene afektsioon ja läheduse pakkumine, ükskõiksus lapse suhtes, ranged kontrollimeetmed ning lapse iseseisvuse pärssimine, hilisemas eas laste kuritegeliku käitumise ilmnemist. Seega võib väita, et afektsioonideta kontrolli nimeline kui ebaefektiivne lapse ja vanema vähene seotuse stiil võib olla üheks faktoriks laste kuritegeliku käitumise mõjutajana (Kõiv 2002: 110-117).

Kasvatusprobleemide õiguslikul reguleerimisel seisavad esiplaanil alati lapse huvid. Ohustamise mõiste ei pea tähendama juba olemasolevat kahjustust. Kuid läbi ohustamise tekib vale areng või lapsel on hälbiv käitumine, mis kinnistub ja tulevikus soodustab kuritegelikku käitumist. Ohustamine ilmneb, kui on tegemist kestva unarusse jätmisega, halva kohtlemisega, millega ei järgita õiguslikke kohustusi, mis on eelduseks kriminaalõiguse kohaldamiseks.

Lapseas füüsilise väärkohtlemise või hooletussejätmise ohvriks sattumine tõstab seaduserikkumiste tõenäosust noorukieas 59% ja täiskasvanueas 28% ning vägivallakuritegude tõenäosust 30% (Traat 2008:10).

Sageli on tõrjumise, eitamise ja ratsionaliseerimise põhjusteks need vanema, kasvataja või õpetaja enda elukäigust tingitud iseloomujooned ja isikuomadused, mida omal ajal ei mõistetud ega analüüsitud. Nii laste kui ka täiskasvanute agressioonide analüüsimisel on, piltlikult öeldes, tegemist kahe lapsega: lapsega täiskasvanu ees ja lapsega täiskasvanu sees.

Mida vahetumalt, järelemõeldumalt, mitmekülgsemalt ja terviklikumalt võetakse vastu seda last, kes on tema sees, seda paremini suudetakse mõista ja ergutada lapsi, keda kasvatatakse (Rogge 1993: 168).

Kui räägime oma laste õnnest, siis toetume tavaliselt traditsioonidele ja meie, täiskasvanute kujutlustele. Kuna vaated õnnele on erinevad, siis on erinevad ka selle saavutamise vahendid ja meetodid. Kasvatustahendite aluste alus on hoidev suhtumine kasvavasse inimesse, täiskasvanute oskus „elada sisse“ lapse õrna maailmatajusse, läheneda lapse hingele. Lapse iseärasusest ei saa mingil juhul mööda minna. Et kasvatada kollektivist ja loojat, head inimest ja kodanikku, tuleb tunda praktilise meelega, tunnete, raskuste talumise võime, helduse, tahtejõu ja sõbralikkuse kasvatamise võtteid ja vahendeid. Inimpsühholoogia põhjalik tundja Fjodor Dostojevski ütles Aljoša Karamazovi suu läbi: „Kas teate, et elu pole midagi kõrgemat, tugevamat, tervemat ja kasulikumat kui mingi mälestus, eriti kui see on pärit lapsepõlvest ja isamajast. Ilus ja püha lapsepõlvemälestus on kõige ilusam mälestus. Kui selliseid saab ellu kaasa võtta, siis on inimene päästetud.“ Inimest kasvatatakse elu, ning tingimustest sõltub palju. Kuid veelgi rohkem sõltub inimesest enesest. Isiksuse ongi sellepärast isiksuse, et ta toetub kõlbelisele algele ja käitub sõltumata tingimustest väärikalt igas olukorras. Tundmuste maailmas ei toimu midagi iseenesest: see on südametunne, aju ja hinge keerukas tegevus. Lapsed vajavad oma arenguteel teatud orientiire ja rituaale, et üha pluralistlikumaks muutuvast maailmast toime tulla (Azarov 1988: 32-39).

Töö autori arvates on vaja, et laps juba varakult õpiks teistega arvestama, saaks aru, mida on võimalik tema perekonnale talle pakkuda, ja oskaks hinnata, kas talle pakutakse rohkem või vähem. Lastehuvi kriteeriumiks ei saa võtta ei jalgratast ega muid sarnaseid materiaalseid hüvesid. Lapse kasvatamise kõrgeim eesmärk on kasvatada lapsest individuaalsust väljendav isiksuse, kelles on põimunud emotsionaalsus, intellektuaalsus ja ratsionaalsus.

Sotsiaalpsühholoogid on kindlaks teinud järgmised seaduspärasused. Inimene, kes mõtleb endast kui mitte millekski kõlbavast, ei olegi millekski võimeline. Ta lülitub töösse nõrgalt, et oma seisundit parandada. Madala eneseväärikustundega laps orienteerub pigem käitumisele, mida iseloomustab mõte: „Mina ei saa sellega iialgi hakkama!“ Ta on eriti tundlik oma tegevusele antavate negatiivsete hinnangute suhtes. Kui lapse madalale eneseväärikusele lisanduvad ka isiksuse alandamine, pilked, etteheitel ja solvamised, siis võib temas areneda äärmiselt ohtlik protsess – võib tekkida soov kätte maksta. Enamasti viib see vaenulikkusele ümbritsevate vastu. Pole välistatud ka võimalus, et laps hakkab täiskasvanuna nõ kiirgama aastate jooksul kogunenud tugevuse julma valgust. Vaevast et käigu pealt on võimalik juba

kujunenud minapilti lõhkuda. Kuid tingimata tuleb last juhtida selle juurde, et tal oleks võimalus näha end teises valguses, mõista oma väärtusi, mida ta ise ei hinda (Azarov 1988: 198-200).

Nii mõnegi inimese probleemid on alguse saanud sellest, et tema soove või tundeid pole kunagi tähele pandud, ta ise on aga pidanud alati mõtlema, mis oleks teistele kõige parem ja mida ta peaks tegema, et teised oleksid rahul.

Lapsevanemate seisukohad ja käitumine on tõenäoliselt laste väärtushinnangute formeerumisel ja arvamuse kujundamisel teiste inimeste ja iseenda kohta üks suuremaid mõjureid. Vägivald pealtnägevad lapsed õpivad nendest toimemehhanismidest, millesse nad on haaratud, järgmiselt (Bancroft 2002: 302-304): süüdi on vägivallaohver, mitte vägivallatseja; eluga rahulolu saavutatakse teiste kontrollimise ja manipuleerimise kaudu; inimesed, kes sind armastavad, on sinu suhtes vägivaldsed.

Lapsed, kes näevad üles kasvades pealt nt isa vägivaldset käitumist, õpivad, et vägivald on hind, mida inimesed peavad maksma, kui nad tahavad olla armastatud. Sellise elukäsitluse omandamise tõttu on lastel raske aru saada, millal nad on sattunud väärkohtlemise ohvriks ja peaksid oma õiguste eest välja astuma.

Krooniline väärkohtlemine paneb inimese lõpuks kahtlema iseendas. Vägivaldsete vanemate lapsed teavad, et midagi on valesti, kuid nad kahtlustavad, et halb peitub neis endis. Poisid, kes langevad koolikiusamise ohvriks, tunnevad, et nad peaksid olema tugevamad või vähem kartma kaklusesse asuda. Kui inimesed on lapse/nooruki identiteedi piisava hulga kordi õõnestanud, hakkab tasakaal lõpuks kaduma. Kuid ometi on võimalik see tagasi saada, vaatamata sellele, et vägivallatseja loob terve hulga väärarusaamu (Bancroft 2002:80).

Noorukieas omandab uue vormi ja sisu nooruki enesetunnetus, arusaam teda ümbritsevast maailmast ja suhetest. Tänapäeva reaalsuses võib noore nn eneseotsing alata juba põhikooli-eas – püütakse mõista oma rolli perekonnas, näha oma asetust sõpruskonnas, positsiooni koolis nt õpetajate silmis jms. Üldiselt kirjeldavad kõik autorid noorukiea ühe peamise ülesandena sotsialiseerumist ühiskonda, kus tähtsat osa omab iseenda määratlemine indiviidi ja ühiskonnaliikmena. Sotsialiseerumine on protsess, mille vahendusel õpitakse hoiakuid, norme, motiive ja käitumismudeleid, mida peetakse sobivaks või kohaseks inimesele, kes on ühiskonna täieõiguslikud ja aktiivsed liikmed. Sotsialiseerumise käigus õpitu internaliseerub – põimub personaalsesse identiteeti või „mina“ sse sellisel määral, et muutub isiksuse osaks (Küttis 2003).

Laurence Steinberg on erinevate uuringute alusel kokkuvõtlikult välja toonud, et psühhosotsiaalne areng noorukieas toimub peamiselt viies valdkonnas (Steinberg 1989: 12–13): identiteet, iseseisvus, intiimsus, seksuaalsus, saavutused (vt Lisa 4).

Oma töös olen juba maininud, et lapsed arenevad erineva kiirusega ja võib juhtuda, et kronoloogiline vanus ei pruugi kokku langeda psüühilise vanusega. Kuid seaduseandja eeldab, et lapse psüühiline areng vastab tema eale. Ja siin tihti tekivad nõ käärid. Alaealiste kuriteod võivad olla väga julmad ja hinnata lapse süüdivust on väga keeruline. Nagu ülalpool juba mainitud on, me ei mõista kohut niivõrd kuriteo üle kui kurjategija üle.

Alaealiste komisjon töötab lähtuvalt Alaealise mõjutusvahendite seadusest (edaspidi AMS) ja erinevaid mõjutusvahendeid saab kohaldada alaealistele vanuses 7-17. Alaealise mõjutusvahendite seaduse alusel võib alaealisele kohaldada hoiatust, vestlusele suunamist psühholoogi, narkoloogi, sotsiaaltöötaja või muu spetsialisti juurde, lepitamist, kohustust elada vanema, kasuvanema või eestkostja juures või asenduskodus, käendust, noorte- või sotsiaalprogrammides või rehabilitatsiooniteenuses osalemist, kasvatuseritingimusi vajavate õpilaste kooli suunamist, kui ta on toime pannud karistusseadustikus või muus seaduses ettenähtud süüteo koosseisule vastava õigusvastase teo. AMS-i järgi saab alaealiste komisjoni saata mõjutusvahendite kohaldamiseks kohtuvälise menetleja ja kohtuniku poolt lõpetatud väärteoasjad kui kohtuvälise menetleja on leidnud, et isikut saab mõjutada karistust kohaldamata, või kohus on leidnud, et isikut saab mõjutada karistust või karistusseadustiku §-s 87 ettenähtud mõjutusvahendit kohaldamata ja väärteomenetlus on alaealise suhtes lõpetatud.

Samuti saab alaealiste komisjoni saata prokuröri ja kohtu poolt lõpetatud kriminaalasjad alaealiste suhtes, kes on toime pannud karistusseadustikus ettenähtud kuriteo, kui prokurör või kohus on leidnud, et isikut saab mõjutada karistust või karistusseadustiku §-s 87 ettenähtud mõjutusvahendit kohaldamata.

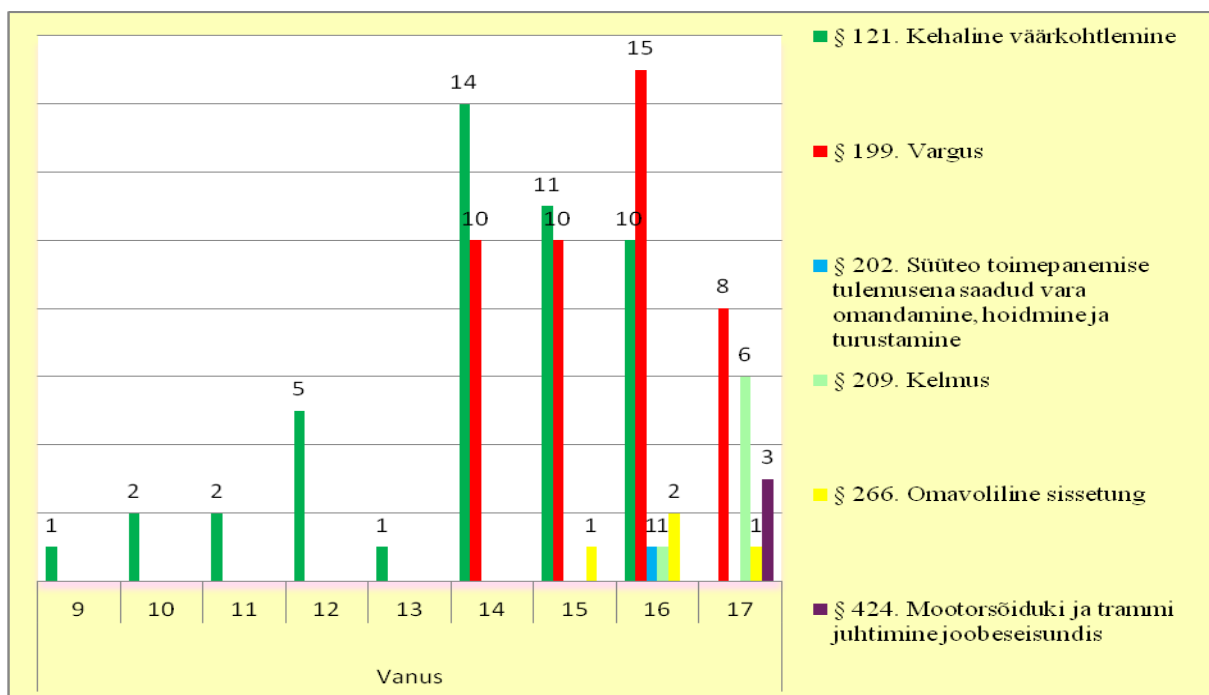
4. EMPIIRILINE UURIMUS

Eesmärgiks oli uurida milles näevad alaealiste komisjoni liikmed ja noortega tegelevad spetsialistid kurjategijaks kujunemise tegureid, mis soodustavad kurjategijaks kujunemist Võrumaal.

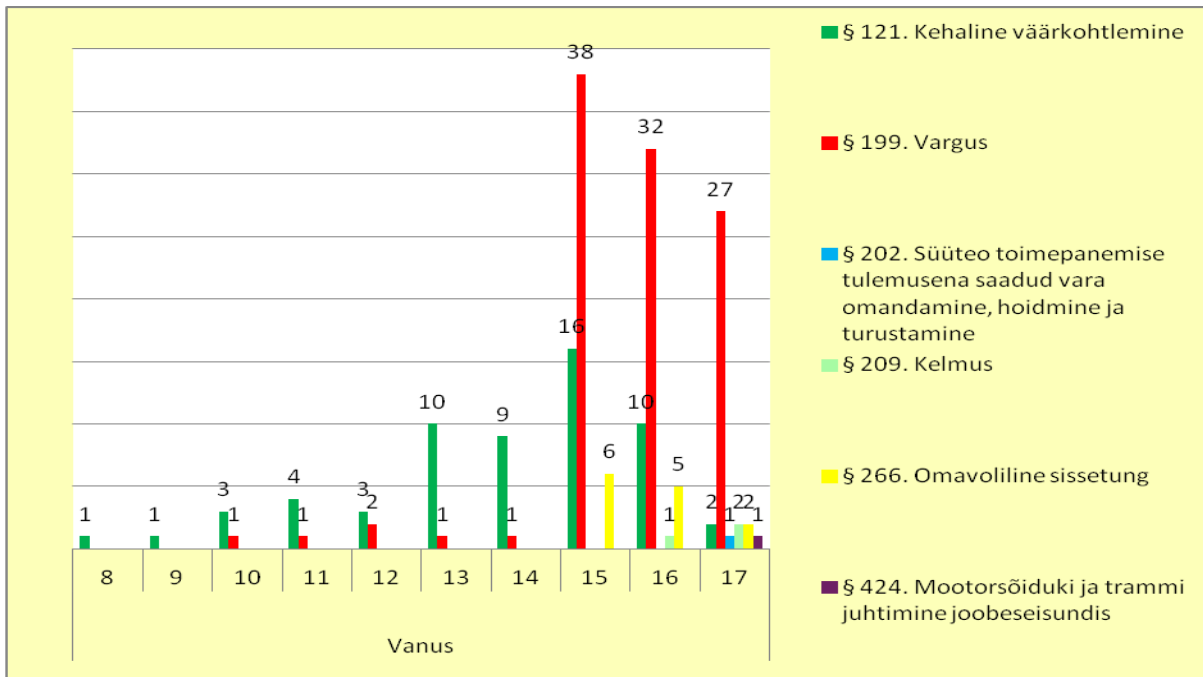
Politseistatistika kohaselt on 14-17-aastastest noortest pannud toime väär- või kuriteo iga kolmas. Muret tekitab tõsiasi, et noored on muutunud agressiivsemaks – kasvanud on kehaliste väärkohtlemiste arv.

Valisin uurimispiirkonnaks Võrumaa, kuna elan nõ ääremaal Võru maakonnas. Kuid vaatamata sellele, et enda arust oleme suurtest linnadest kaugel, on ka meie väikestes külates noorsooga probleeme. Seoses sellega soovisin teada saada, milliseid kuritegusid alaealised Võrumaal toime panevad, milline on Võrumaa noorte päritolupere ja millised on noortega ennetustöö tegemise võimalused. Võib olla kodanikualgatuslikel alustel annab oma külas midagi paremaks muuta.

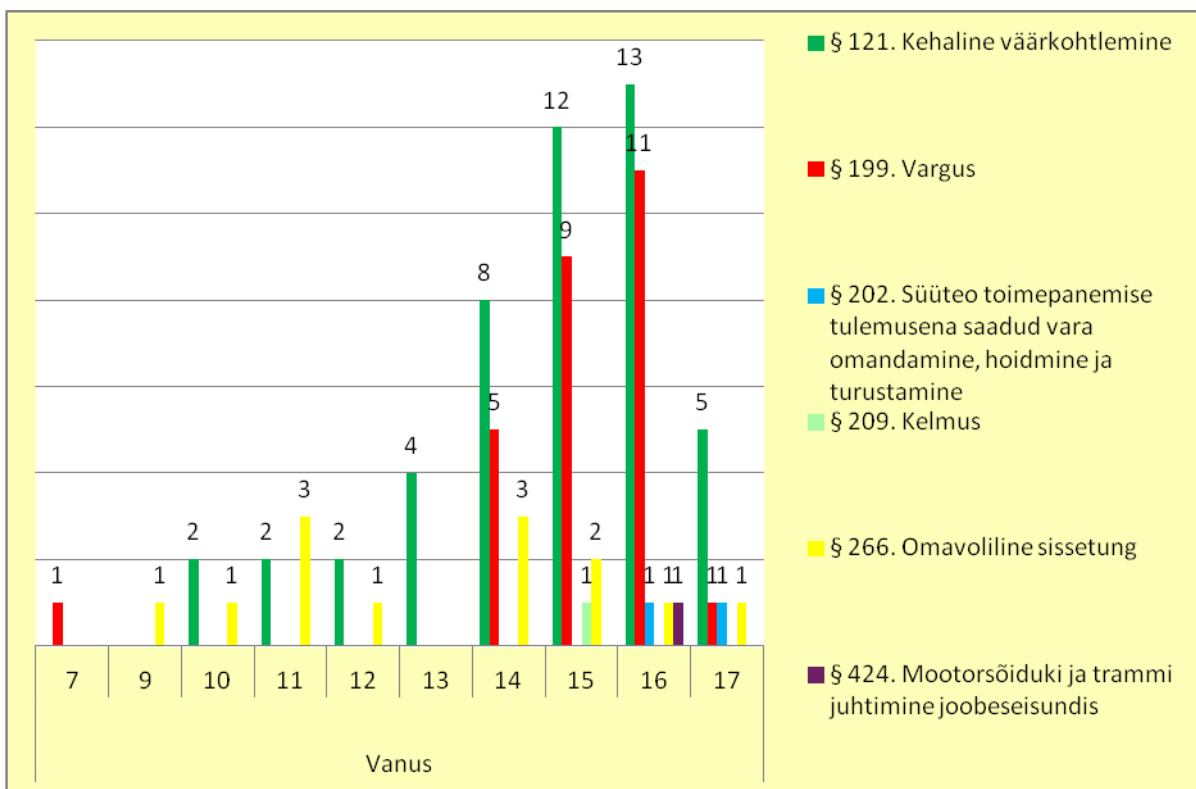
Valimiks on võetud Võrumaal alaealiste poolt enim toime pandud registreeritud kuriteod. Toon välja Võrumaa alaealiste kuritegude statistika 2011-2013 vanuste ja paragrahvide kaupa (vt Joonis 1, 2 ja 3).

Joonis 1 Võrumaa alaealiste kuriteod 2013 aastal

Joonis 2 Võrumaa alaealiste kuriteod 2012 aastal

Joonis 3 Võrumaa alaealiste kuriteod 2011 aastal

Allikas: ALIS 07.03.2014.

Kehalise väärkohtlemise juhtumid on fikseeritud juba ammu enne süüvõime saabumist, 2012.a

registreeriti üks kehaline väärkohtlemine kaheksa aastase lapse poolt. Kõige rohkem on kehalise väärkohtlemise juhtumeid toime pandud vanuses 14-16 eluaastat.

Ka varguse juhtumid on fikseeritud juba ammu enne süüvõime saabumist, 2011.a registreeriti üks vargus seitsme aastase lapse poolt. Kõige rohkem on varguse juhtumeid toime pandud vanuses 13-17 eluaastat.

Süüteo toimepanemise tulemusena saadud vara omandamist, hoidmist j turustamist esineb kõige vähem ning toime on pandud vanuses 16-17 eluaastat.

Kelmuse juhtumeid on kõige rohkem toime pandud 2013.a ning toimepanijateks on alaealised vanuses 16-17 eluaastat.

Ka omavolilise sissetungi juhtumid on fikseeritud juba enne süüvõime saabumist, 2011.a registreeriti üks omavoliline sissetung üheksa aastase lapse poolt. Kõige rohkem on omavolilise sissetungi juhtumeid toime pandud vanuses 11-17 eluaastat.

Tabelites toodud KarS §424 näeb ette õigusnormina mootorsõiduki ja trammi joobeseisundis juhtimise keelu. Antud uuringus on tegemist alaealise poolt mootorsõiduki joobes juhtimisega. Joobes mootorsõiduki juhtimised on fikseeritud aga vanemas vanuserühmas, 16-17 aastat.

Kõige rohkem on politseis registreeritud Võrumaal alaealiste poolt toime pandud kehalist väärkohtlemist ja vargust.

Järgmiste andmete analüüs põhineb Võru maakonna alaealiste komisjoni 7 liikme intervjuerimise tulemustel ja Võru maakonna koolitöötajate, sotsiaaltöötajate ning Võrumaa Nõustamiskeskuse spetsialistide küsitlusel. Vastajaid oli kuusteist eeldatavast kahekümne kolmest. Intervjuu alaealiste komisjoni liikmetega viidi läbi Võrus 9.01 – 24.01.2014. Kahte liiget intervjueriti telefoni teel. Kõik intervjuud on salvestatud andmekandjal. Koolitöötajate, sotsiaaltöötajate ning nõustamiskeskuse spetsialistide küsitlus viidi läbi Võrumaal 27.03 – 13.04.2014 küsimustiku abil (küsimustikud lisatud, vaata Lisa 6, 7 ja 8). Küsimustiku vastused säilitatud failide näol.

Alaealiste komisjoni liikmed on väga erineva tööstaaziga. Üks liige on väga pika staažiga, ta komisjonis olnud Võru maakonna alaealiste komisjoni loomise algusest peale. Teisel liikmel on tööstaazi komisjonis üks aasta, kuid ta omab piisavalt elukogemust ning jättis pädeva mulje. Võru maakonna alaealiste komisjoni koosseisu kuulub ka preester. Peale tema intervjuerimist sain aru, et preestri osavõtt komisjoni tööst on väga vajalik, kuna tema, ilmaliku elu poolt rikkumata inimesena, esindab positiivseid elulisi väärtusi ja näeb asju globaalsemalt. Töö autor

arvab, et kui ta preestrina argumenteerib noorukiga, võib see olla produktiivsem, kui seda teeks keegi teine liikmetest, kuna talle on raskem ette heita korralt mitteallumist või reeglite rikkumist.

Intervjueerimisel lähtuti viimaste aastate näitajatest ning vastused tulid järgmised:

Küsimusele, kas rikkumised on valdavalt toime pandud alkoholi, narkootilise või muu psühhotroopse aine mõju all? Vastuseks oli kõigil üks „ei ole“. Vaatamata sellele, et noored tarbivad mõnuaineid palju, panevad nad toime enne mitmeid väärtegusid ja alles siis sooritavad kuriteod. Seega võib öelda, et otsene seos uimastite ja mõnuainete tarbimisega puudub.

12.2013 – 01.2014 aasta TNS EMOR-i politsei ennetusuuring näitab, et küsimusele „Kas enamus kuritegudest pannakse toime alkoholi või narkootikumide mõju all?“, Võrumaa 6., 8. ja 12. klassi õpilased vastasid: 33% - täiesti nõus ja 55% - pigem nõus. Töö autori arvates võib selline lahknevus AEK liikmete vastustega tuleneda kas sellest, et vastanud õpilased ei tee vahet väärtel ja kuriteol või politseisse jõuab väike osa tegelikult alaealiste poolt toime pandud kuritegudest. Küsimusele, kas alkoholi joojad noored on koolikaaslaste hulgas populaarsed, vastasid Võrumaa 6., 8. ja 12. klassi õpilased: 7% - täiesti nõus ja 23% - pigem nõus, mis näitab, et kolmveerand vastanud lastest ei pea alkoholi tarvitanud noori populaarseteks.

Valdavalt arutab Võru maakonna alaealiste komisjon koolikohustuse mittetäitmisi, mõni õpilane ei ole juba mitu aastat koolis käinud ja ta ei tahagi käia. Vestlustest selgus, et alaealiste komisjonil puuduvad tõsiselt võetavad sekkumise võimalused õpilase mõjutamiseks koolikohustust täitma. Märkimisväärne osa juhtumeid, mida komisjon arutab, on vargused ja vägivallateod. Kuna tegemist on lastega, siis enamus juhtumitest leiab aset koolis.

Mõjutusvahendi eesmärk on kaasabi osutamine alaealise õiguserikkuja resotsialiseerumisele ning alaealise järgnevate võimalike õiguserikkumiste ennetamine (Alaealise mõjutusvahendite seadus § 7 lg1).

Alaealise mõjutusvahendite seaduse alusel võib alaealisele kohaldada hoiatust, vestlusele suunamist psühholoogi, narkoloogi, sotsiaaltöötaja või muu spetsialisti juurde, lepitamist, kohustust elada vanema, kasuvanema või eestkostja juures või asenduskodus, käendust, noorte- või sotsiaalprogrammides või rehabilitatsiooniteenuses osalemist, kasvatus-eritingimusi vajavate õpilaste kooli suunamist.

Maakondade lõikes esineb mõjutusvahendite kohaldamisel suhteliselt suuri erinevusi. See võib

tuleneda asjaolust, et lisaks sellele, et iga juhtum on individuaalne, mõjutab mõjutusvahendite kohaldamist ka erinevate meetmete kättesaadavus piirkonniti. Ehk mõjutusvahendite kättesaadavus sõltub suuresti erinevate teenuste olemasolust kohaliku omavalitsuse või maakonna tasandil. Enamkohaldatud mõjutusvahendiks Võru maakonna alaealiste komisjonis on üldkasulik töö. Võrumaal ei ole viimase paari aasta jooksul kohaldatud kordagi alaealiste noorte- või sotsiaalprogrammi suunamist. Üheks põhjuseks võib siinkohal olla konkreetse mõjutusvahendi vähene kättesaadavus (AEK ülevaade 2011-2012). Samas on töö autorile teada, et käesoleva aasta veebruari kuus suunas Tartu maakonna alaealiste komisjon ühe Võrumaal õppiva noormehe Võru politsei poolt läbi viidavasse sotsiaalprogrammi „Ennetus“, mille käigus külastatakse erinevaid õigussüsteemi asutusi sh vanglat. Seega on politseil olemas vähemalt üks süüteo projekt, kuhu Võru maakonna alaealiste komisjon käitumisprobleemidega lapsi suunata saab. Pigem on probleem võrgustikutöös.

Võru maakonna alaealiste komisjoni liikmete küsitluse käigus selgus sama, et mõjutusvahendina kasutatakse valdavalt üldkasuliku töö määramist (vt Tabel 1). Ühe liikme arvamus selle kohta oli järgmine: *„Ei tea, kas see ikka on õige, lõpuks tuleb välja nii, et töötegemine on karistus ja kas siis keegi tahaks tööd tulevikus teha, kui sellel on negatiivne tähendus...“*. Siin tuleb mainida, et üldkasuliku töö määramine on ainukene alaealiste komisjoni poolt määratav mõjutusvahend, kus on vajalik lapse enda nõusolek, seega on laps nõus talle määratud mõjutusvahendiga. Teine komisjoni liige selgitas, et lapsele määratud üldkasuliku töö valik peab olema lapsele selgitatud selliselt, et lapsel ei tekiks tööd tehes trotsi. Laps peab aru saama, et see mõjutusvahend on tema poolt toime pandud teoga proportsioonis ja ainukene võimalus. Ka Põhikooli- ja gümnaasiumiseadus lubab koolil endal lapsele üldkasulikkude tööd määrata. Teine sagedamini kasutatav meede Võru maakonna alaealiste komisjonis on suunamine spetsialisti juurde vestlusele. Võru maakonna alaealiste komisjon suunab lapsi kõige rohkem nõustamiskeskusesse. Nõustamiskeskusesse suunamisel on ka varjatud eesmärk. Kuna alaealise mõjutusvahendi seaduse järgi saab mõjutusvahendit kohaldada ainult lapsele ja vanemale mõjutusvahendit määrata ei saa, siis läbi nõustajate on võimalus jõuda ka vanemateni.

Tabel 1 Võru maakonna alaealiste komisjoni mõjutusvahendite määramine 2013 aastal

Mõjutusvahendid	kordi
Hoiatus	15

Üldkasulik töö	35
Vestlusele suunamine psühholoogi, narkoloogi, sotsiaaltöötaja või muu spetsialisti juurde	4
Kasvatuse eritingimusi vajavate õpilaste kooli suunamine	4
Taotlusi AEK saatmiseks on teinud:	kordi
Politsei	86
Prokuratuur	6
KOV sotsiaaltöötaja	8

Allikas: Võru maakonna alaealiste komisjoni statistika 2013 03.04.2014

Kui võrrelda Tabelis 1 toodud taotluste arvu mõjutusvahendite määramise arvuga, siis tekib lahknevusi. Taotlusi laekus 100 ja mõjutusvahendeid kohaldati 58. See tuleneb sellest, et ühe ja sama lapse kohta saadeti korraga mitmeid materjale mõjutusvahendi kohaldamiseks. Oli juhtumeid, kus ühe lapse puhul arutati korraga nelja kuni kuut erinevat süüteo juhtumit. Komisjoni liikmete arvates oleks mõjusam ka KOV-i poolt sekkumine ja lapse koolikohustuse mittetäitmise korral määratud rahatrahv. Ja ei pea tegema rahatrahvi, KOV saab vanemale määratud rahatrahvi vanema nõusolekul asendada üldkasuliku tööga 10-50 tunni ulatuses, kasvatusalase koolitusega lapsega koostgevusega.

Üldiselt oleneb mõjutusvahendite efektiivsus lapse taustast ja kogemustest, pere toetusest. Kui erikoolis on olemas nn „seljatagune“, siis erikooli saatmist tavaliselt ei kardeta. Erikooli saatmine on väga äärmuslik meede ja seda kohaldatakse juhtumite puhul, kui teised, eelnevalt määratud mõjutusvahendid ei ole lapse käitumises soovitud muudatust toonud ja lapse valikud käitumises on ohtlikud tema elule ja tervisele ning ka ümbritsevatele keskkonnale. Võib väita, et meetmete mõju on individuaalne ja suurel määral oleneb see lapsevanematest ja nende väärtushinnangutest.

Lisaks alaealiste komisjoni poolt kohaldatavatele meetmetele pakuti kõige enam šokivangistust ning tunti puudust heast võrgustikutööst. Enamus arvas, et ennetustöösse tuleb kaasata ka vanemaid, kuna kodust ja vanemate suhtumisest saavad laste probleemid alguse. Kuid hetkel on see keeruline, kõik oleneb ju inimestest ja nende oskustest ning tahtest neile pakutavat abi vastu

võtta. Intervjuudes kõlas läbi ka see, et paljud juhtumid on tegelikult kooli pädevuses. Kasvõi näiteks koolikohustuse täitmise tagamine, millega lapsed ei peaks sattuma alaealiste komisjoni, vaid sellega tuleb tegelda lokaalselt kohapeal. Enamus süüteo sooritamise põhjused kuuluvad sotsiaalvaldkonda ning nendega peaks tegelema selle valdkonna inimesed.

Noorte rikkujate ühises taustas üllatas vanus 7-13 aastat. Eeldasin, et probleemid käitumises algavad alles murdeas, kuid vestluste käigus selgus, et komisjonis arutatakse juba 7-8aastaste laste juhtumeid. Murdeas võib olla olukord, kus nende noortega ei saa enam keegi hakkama. Uue ühise näitajana toodi välja, et komisjonis arutatavate laste vanemad on sageli välismaal tööl. See on muutumas sama suureks probleemiks kui asotsiaalne pere, kuna mõlemal juhul puudub hool ja järelevalve. Veel oli enamuses arvamus, et vanemad ei oska kasvatada oma lapsi, ei oska toime tulla nende ealiste iseärasustega. Üheks põhjuseks toodi välja, et vanemad ise on toime pannud alaealistena õigusrikkumise ja nende käitumist on arutatud alaealiste komisjonis. Üldkokkuvõttes kumab läbi globaalne ühiskonna probleem: töötus, majanduslikult madal tase, madal harituse tase, alkoholism, lõhkised pered, järelevalveta ja üksi elavad lapsed, valed väärtushinnangud. Kas alaealiste komisjon saab selle vastu ??? Ilmselgelt vajab muutmist terve süsteem. Ja kindlasti selle juurde käib ka hästi toimiv võrgustikutöö, alates tugiisikutest lõpetades riigiga. Töös on uus õigusakt, mis hakkab asendama Alaealise mõjutusvahendite seadust. Alaealiste komisjonid, kui sellised planeeritakse kaotada ja lapse juhtumisse sekkumisvajaduse ja meetme üle antakse pädevus sekkumise korraldajale. Küsitav on, et üks inimene on pädevam, kui praegu erinevatest spetsialistidest koosnev meeskond, kes pealegi teeb tööd komisjonis vabatahtlikkuse alusel. Kas peale uue õigusakti jõustumist tekib positiivsemat dünaamikat, olen skeptiline.

Küsimusele, kas on teada kui suur protsent alaealistest, kelle käitumist on alaealiste komisjonis arutatud, hiljem satuvad vanglasse? Vastuseks oli, et tegelikult ei tea, statistika puudub. Kui vastata subjektiivselt, siis selle põhjal palju tehakse päringuid mõningate laste kohta, võib arvata, et mõningaid selliseid juhtumeid on. See on teema, mida tasuks tulevikus uurida. Kui palju neid satub ja kui ei satu, siis mis on see eluline muutus, mis neis uusi väärtusi loob.

Süüteo sooritamise põhjusteks toodi välja valdavas osas järelevalve puudumist, mida toetab ka ülalmainitud. Toodi välja ka vägivalda noorema või nõrgema lapse vastu, ehk sundi oma kambakaaslaste poolt. Seega võib arvata, et sattumine halba seltskonda ja kaaslaste sund võiks olla üks põhjustest.

Nagu eelnevalt oli juba mainitud, siis suureks probleemiks on vanemad ja seega ennetustöösse

tuleks peale lapse kaasata ka vanemad. Üks arvamus oli, et kaasata ka tugiisikud, kes peredele määratakse. Seda asjaolu raskendab see, et vanematele hetkel pole see kohustuslik, kuigi Perekonnaseaduse § 134 on kohtul õigus lapse heaolu ohustamise korral teha vanema asemel lapse kohta hooldusõigusest tulenevaid otsuseid, teha hoiatusi ja ettekirjutusi ning kehtestada keelde, samuti kohustada vanemaid järgima kohtu määratud asutuse hooldusjuhiseid.

Koolitöötajate, sotsiaaltöötajate ning Nõustamiskeskuse spetsialistide küsitluse tulemus.

Küsitlus viidi läbi 27.03. – 13.04.2014. Küsitleti koolitöötajaid ja sotsiaaltöötajaid kokku 15 ja Võrumaa Nõustamiskeskuse poolt saadeti kollektiivne vastus, mida arvestasin ühe vastusena. Kokku vastuseid 16. Koolitöötajate ja muude spetsialistide tööstaaž ametikohtadel on erinev, alates 2 aastast kuni 35 aastani. Kõige sagedamini aset leidnud rikkumised, millega koolitöötajatel ja muudel spetsialistidel tuleb kokku puutuda, on järgmised: koolikiusamine, koolis avaliku korra rikkumine, koolikohustuse mittetäitmine, tubakaseaduse rikkumine, vargus, peksmine. Vallatöötajate vastuste põhjal kõige rohkem peab tegelema koolikohustuse mittetäitmisega ja koolitöötajate vastuste põhjal avaliku korra rikkumisega. Nõustamiskeskus tegeleb kõige rohkem koolikohustuse mittetäitmisega ning koolikiusamisega, avaliku korra rikkumisega ja õpiraskustega.

Väga efektiivseteks mõjutusvahenditeks nimetati: alaealiste komisjoni saatmist, vestlust klassijuhatajaga, kooli ümarlauda, vestlust toetava lapsevanemaga, PGS § 58 - Tugi- ja mõjutusmeetmete rakendamist õpilase suhtes, kooli kodukorrast kinnipidamise jälgimist, tugiisiku määramist, pöördumist politseisse, kirjalike märkmete tegemist (nt käitumistabel), koolist eemaldamist, spetsialisti nõustamist, vanematelt hüvitise nõudmist, konfliktolukorras osalenud poolte lepitamist ja kokkuleppet edasiseks tegevuseks, kooli jaoks kasuliku tegevuse elluviimist vanema nõusolekul. Eraldi mainiti ka ekskursioonidest ilma jätmist, mille mõju koolitöötajate arvates on nii ja naa...

Noomitus/käskkiri reeglina lapsele ei mõju, kuid see on üks etapp mida peab läbima. Käskkiri või noomitus saadetakse postiga lapsevanemale koju ja vahel see mõjutab vanemat ning lapse käitumine paraneb. Samas mainiti ka seda, et mõnikord mõjutusvahendite efektiivsus kahaneb kui kaasata vanemaid, kuna vanemad avaldavad lastele halba mõju. Ka tunnist eemaldamist eriti efektiivseks ei peetud nagu ka vestlusi sotsiaalpedagoogiga. Üldiselt arvati, et väga palju on probleemi tõsidusest ja lapsevanemast (kuivõrd koostööaldis ta on) ning tihti juhtub nii, et laps tegelikult väga vajab abi ja karistamisega tekitatakse veel rohkem kahju kui on.

Mis puudutab vestlusi pädeva sotsiaalpedagoogiga, siis töö autori arvates oodatakse koolides tulemust liiga kiiresti ning arvatakse, et probleemse lapsega peabki tegelema ainult sotsiaalpedagoog või tugiisik, unustades ära, et määrava tähtsusega on üldine keskkond, kus laps igapäevaselt viibib ja ka koolitöötajad on selle keskkonna osa ning tihti ka määrava tähtsusega. Unustatakse ära, et tänapäeval õpetaja ülesanne ei ole ainult õpetada vaid ka kasvatada. Need kaks asja omavahel on ammu läbipõimunud ja see, kuidas täiskasvanud meie lastega igapäevaselt käituvad, kaasa arvatud ka pedagoogid, paneb aluse lapse isiksuse arengule või vastupidi. Sotsiaalpedagoogi töö ja korrektsioon üldse on pikaajaline protsess ja kui keskkond pole ka veel sobilik, siis sisuliselt lõpuks tulebki välja, et spetsialistid teevad tühja tööd.

Nõustamiskeskus vastas järgmiselt: „*Puutun kokku ainult sellise mõjutusvahendiga, et on suunatud psühholoogi juurde nõustamisele, efektiivsus sõltub lapse enda motivatsioonist*“, mis sisuliselt tähendab seda, et kui koolitöötajad vastasid, et suunamine Nõustamiskeskusesse mõjutusvahendina on nii ja naa, vastab see tõele, kuna tulemus sõltub lapse motivatsioonist ja töö autori arvates ka vanemate toetuse olemasolust.

Rikkumised mille puhul kool või sotsiaaltöötaja edastab materjalid alaealiste komisjoni: koolikohustuse mittetäitmine; vargus; füüsiline vägivald, peksumine; avaliku korra rikkumine; kiusamine; tubakaseaduse rikkumine; liiklusseaduse rikkumine; küberkiusamine. Nõustamiskeskus materjale AEK-i ei saada.

Küsimusele, millised alaealiste komisjoni poolt määratud mõjutusvahendid on olnud kõige mõjusamad vastati erinevalt. Üldiselt valdav osa vastanutest arvas, et meetmed ei ole piisavalt tõhusad. Huvitav on muidugi see, et vaatamata sellele, et väideti, et kool tagasisidet ei saa, oskasid koolitöötajad vastata, et meetmed ei ole piisavalt tõhusad ning oskasid välja tuua mida on rakendatud. Võib olla on see tagasiside saadud lastevanematelt (vt Lisa 5, märge A).

Nõustamiskeskus ei ole kursis millised alaealiste komisjoni poolt määratud mõjutusvahendid on kõige mõjusamad.

Küsimusele, mis on Võrumaal alaealiste kurjategijaks kujunemise soodusaesjaolud, toodi välja järgmised asjaolud: vanemate huvipuudus laste tegevuse vastu; vanemate ülehooldatus; järelevalve puudumine; õpiraskused, madal enesehinnang jms; vanematel puudub laste kasvatamise oskus; vanemate depressiivsus, mis on diagnoosimata; lastel puudub kiindumussuhe vanematega; musterkäitumine (lapsed jäljendavad antisotsiaalse käitumisega vanemaid); lihtne alkoholi ja tubaka kättesaadavus; sisustamata vaba aeg; vähe huviringe või siis tasulised ning seega paljudele kättesaamatud; madal majanduslik tase; lastel karistamatuse tunne; kohaldatavad

meetmed liiga leebed; tihti erikooli sattuvad lapsed on juba väga käest lastud, kuna tavakoolid ei tegele probleemidega õigeaegselt; pädevate spetsialistide vähesus; politseikaadri vahetus; „eeskujud“ kas reaalsest elust või meediakanalitest-internetist, piiranguteta võimalused kasutada internetti; vägivaldsus peredes, millest võetakse eeskujut, kuid mis hirmutab ka lapse kodust välja, lapsel tekkib paratamatult mittevajalikkuse, isegi kodutuse tunne.

Kõige sagedamini toodi välja järelevalve puudumist, vanemate huvipuudust laste tegemiste vastu, sisustamata vabat aega, kiindumussuhte puudumist vanematega, musterkäitumist, madalat majandusliku taset.

Nõustamiskeskus tõi välja järgmised põhjused: järelvalvetus, õpiraskused, õpiabi puudumine, düsfunktsionaalne peresüsteem, vähesed vanemlikud oskused peres.

Küsimusele, milliseid süüteoennetuslikke tegevusi ja/või projekte tuleks läbi viia süüteo toime pannud alaealistele, et see tagaks nende edaspidise seaduskuuleka käitumise, vastati:

Projektid „Bumerang“ ja „Teine tee“, pädevad spetsialistid, huvitegevus, politsei poolt läbi viidud harivad laagrid, politsei külastus koolides, hästi toimiv noortekeskus, rohkem vestlusi sotsiaaltöötajaga, tugiisik vms täiskasvanu, kes jälgiks noore käekäiku, tegemisi ning vajadusel suunaks ja toetaks nn õigele teele, loenguid, õppepäevi, õpetusliku sisuga laagreid vms nii vanematele kui ka noortele, sõjaväelaagrid, positiivne eeskujut ning probleemse lapse tunnustamine, kui ta midagi head teeb, vangla külastus. Ning ühes vallas mõeldi välja üks projekt (vt Lisa 5, märged B).

Tõhusaks peeti šokivangistust ja piiratud liikumisega kooli ning arvati, et vahel võiks alaealiste komisjoni üldse etapina vahele jätta ja kohe suunata erikooli.

Peab ütleva, et sellele küsimusele vastati väga erinevalt. Paar korda kordusid projektid „Bumerang“, „Teine tee“ ja vangla külastus. Ning enamus vastajatest pidas tulevikuperspektiivis väga tõhusaks šokivangistust.

Nõustamiskeskus arvas, et on vajalik igasuguste probleemide varajane märkamine ja nendesse õigeaegne sekkumine, igasuguseid tegevusi, mis õpetavad lapsi lahendama probleeme vägivaldavabalt.

Millist tööd tehakse oma kooli käitumisprobleemidega õpilaste peredega, vastati järgmiselt: vestlused, õppenõustamised, õpilasabi ümarlauad (vastavalt vajadusele kas koos õpilasega, kooli juhtkonnaga, lapsevanemaga, sotsiaaltöötajaga). Koostatakse käitumise tugikava, kuid tõsiselt probleemse lapse puhul see ei toimi. Probleemse lapse vanemate toetamine läbi kooli

koostöövõrgustiku. Tehakse koostööd lastekaitsetöötajaga, KOV-iga, suunatakse teraapiasse, äärmuslike juhtumite puhul eemaldatakse laps perest. Üritatakse teha koostööd lapsevanematega, kuid alati see ei õnnestu. Vahel määratakse üldkasulik töö koos lapsevanemaga. Teostatakse järelevalve lapse koolikohustuse täitmise üle, vajadusel võrgustiku loomine, kus iga võrgustiku liige tegeleb lapsega/perega oma tegevusvaldkonna piires. Ühe koolitöötaja vastuse põhjal võib arvata, et koolis puudub pädev spetsialist ja tegelemine käitumisprobleemidega valdavas osas langeb klassijuhataja õlgadele, vaatamata sellele, kas tal on vastavat pädevust või mitte (vt Lisa 5, märged C).

Vastajate vastuste põhjal järeldab töö autor, et Võrumaa valdades ja koolides töötavad erineva pädevusega töötajad. Mõnes koolis ja vallas on ametnikud rohkem pädevad ja mõnes vähem pädevad. Millest tuleneb nende pädevuse vahe selles töös pole uuritud, kuid arvan, et see võiks saada üheks uurimuse teemaks.

Nõustamiskeskus vastas, et tegeleb võimaluste otsimisega, et leevendada õpiraaskusi, mis võivad olla käitumisprobleemide põhjustajaks ning pakub psühholoogilist nõustamist.

Lähtudes Võrumaa Nõustamiskeskuse arengukavast 2010-2012 on nõustamiskeskuse ülesanneteks: toetada laste arenguliste ja hariduslike erivajaduste varajast märkamist ning individuaalset arengut; toetada laste, nende vanemate ja lastega töötavate isikute toimetulekut, lapse ea- ja võimetekohase arendus- ning õppetegevuse tagamisel; pakkuda eripedagoogilist, logopeedilist, psühholoogilist ja sotsiaalpedagoogilist nõustamist lastele, lastevanematele, haridusasutuste töötajatele ja ametnikele.

Nõustamisteenuse vormideks on: individuaalne nõustamine, perenõustamine, grupinõustamine.

Peab ütleva, et lähtudes Nõustamiskeskuselt saadud vastustest, täidab Võrumaa Nõustamiskeskus arengukavas mainituteid ainult mõningaid ülesandeid.

Vastanute pingerida, kes peaksid alaealistega ennetustööd läbi viima, kujunes järgmiselt: vanemad; õpetajad; psühholoogid; noorsootöötajad; politseinikud; psühhiaater/meditsiini töötajad; kohalik omavalitsus; kohtunik/vangla; kõik, kes märkavad noore ebasobivat käitumist.

Mõni arvas, et enne psühholoogi külastust tuleb algul ikkagi külastada kohaliku sotsiaaltöötajat...

Üks vastaja arvas, et esikohal ennetustöös on politsei, siis õpetajad ja alles siis lapsevanemad ning noorsootöötajad olid kõige viimased. Üldiselt enamusel vastajatest olid noorsootöötajad viimaste seas.

Mõne arvates on ühiskonna nägemus, perekonna õpetus (lapsevanemaks ettevalmistamine) tervishoiu töötajad, sotsiaaltöötajad ennetustöös esikohal...

Üks vastajatest arvas, et õpetajad ennetustöös on viimasel kohal...

Ning mõningate vastajate tsitaate sooviks välja tuua nende asjalikkuse tõttu (vt Lisa 5, mäрге D).

Nõustamiskeskus arvas, et eelkõige lastega peavad tegelema inimesed, kes igapäevaselt kõige rohkem puutuvad lastega kokku. Viimaste seas mainiti psühholoogi ja politseid.

Kokkuvõtteks tahan öelda, et politsei peakski tegelema ennetustööga viimaste seas, kuna ennetusega peaksid eelkõige tegelema need inimesed ja asutused, kes on lapsega igapäevaselt seotud. Seda mõtet toetavad ka alaealiste rikkujate ühised jooned sotsiaalses taustas, milleks on: järelevalve puudumine, vanemate oskamatus lapsi kasvatada, vanemate antisotsiaalne käitumine, madal majanduslik tase, vanemate huvipuudus lapse tegemiste vastu, järelevalveta jäetud lapsed.

Alaealiste komisjon lähtub eelkõige materjalidest kausta vahel ning tema aeg lapsega tegeleda on piiratud. Sotsiaaltöötaja peab küll esitama alaealiste komisjonile arvamuse lapse koduse olukorra kohta, aga on võimalus kutsuda asjaosalised enda juurde vestlusele või külastada ka kodu, kuid kui pere on sotsiaaltöötajale võõras, siis ühe kohtumisega ei pruugi tõesed asjaolud välja tulla.

Kui võrrelda Võru maakonna alaealiste komisjoni liikmete ja koolitöötajate, sotsiaaltöötajate ning nõustamiskeskuse spetsialistide küsitluse tulemusi, siis tegelikult üks tulemus kinnitab teist. Üldine olukord alaealiste kuritegevuse ennetamisega Võrumaal on üsna kurb. Vastanute arvates ei ole saadud tulemuste põhjal kohaldatavad meetmed eriti tõhusad ja koolides rakendatavad meetmed on ka kasutud. Mis kõige huvitavam, koolitöötajad rakendavad oma töös meetmeid teades, et need nagunii ei toimi. Millest selline asi tuleneb? Ise arvan, et ikkagi pädevate spetsialistide puudumisest ja ka üldisest süsteemi veast. Paljud rikkumised on seotud sotsiaalsete probleemidega ja neid koolitöötajad, nõustajad ja politseinikud kohe kindlasti lahendada ei suuda aga kohalikud sotsiaaltöötajad koostöös noorsootöötajatega saaks paremuse suunas mõned sammud teha küll, kuigi küsitluse tulemuste põhjal noorsootöötajate osalus ennetustöös tekitab suure küsimärgi. Millest selline tulemus, võiks olla üks uurimuste teemadest tulevikus.

KOKKUVÕTE

Antisotsiaalselt käitumist võib võrrelda kujunduslikult maavärinaga, mida on raske ette ennustada, kuid millel on suured laastavad ja pikaajalised tagajärjed. Antisotsiaalne käitumine on üks tõsistest probleemidest, millega ühiskond peab hakkama saama, sest probleemi teravus on viimastel aastakümnetel suurenenud ühiskonnas toimunud muutuste tõttu: vägivalda portreerimine meedias, uimastite kasutamine, kuritegelikud jõugud, vaesus, laste väärkohtlemine ja hooletusse jätmine, tänavalaste probleem.

Antisotsiaalse käitumisega lapsed/noorukid on eelkõige iseenda ja tingimuste ohvrid, kes vajavad olulisel määral toetust ja abi, et rikastada ja muuta efektiivsemaks oma käitumisviiside repertuaari. Kumuleeruvate negatiivsete ja kaootiliste keskkonnatingimuste (eriti perega seonduvate) tõttu mõtlevad ja tunnetavad nad end ebaadekvaatselt ning omandavad distruktiivsed, kohanematud käitumisviisid, mis võivad elu jooksul püsima jääda pikaks ajaks, tuues kaasa frustratsiooni ja pettumise nii endas kui ka teistes inimestes.

Tähtis on teha selgeks, milline oli kurjategija lapsepõlv, noorukiiga, kuidas sai ta läbi oma vanematega, mängu- ja koolikaaslastega. Kõigi alaealiste kurjategijate elulugudes on väga palju ühist.

Käesolev lõputöö uuris, milles näevad Võru maakonna alaealiste komisjoni liikmed ja noortega tegelevad spetsialistid kurjategijaks kujunemise tegureid, mis soodustavad kurjategijaks kujunemist Võrumaal. Lähtututi õpi-, sotsiaal-, kriminaalpsühholoogilistest ja isiksusepsühholoogilistest teooriatest, kuna need annavad kõige paremini ülevaate hälviku ehk kurjategijaks kujunemisest.

Uurimistöö eesmärgiks oli saada ülevaade spetsialistide arvamusest kurjategijaks kujunemise soodusteguritest ja ennetustöö võimalikkusest Võrumaal.

Töös uuriti spetsialistide arvamusi, et saada teada millised on kurjategijaks kujunemise soodusasjaolud, alaealiste komisjonis süüteo toime pannud alaealistele kohaldatavate mõjutusvahendite efektiivsust ja kas alaealistega tehtav ennetustöö on piisav. Töö autor valis küsitletavateks Võru maakonna alaealiste komisjoni liikmed, kuna nemad tegelevad konkreetset komisjoni saadetud alaealiste süüteo juhtumite arutamisega ning neil on hea ülevaade kogu lapsega tegelevast võrgustikust. Kokku küsitleti 7 komisjoni liiget. Alaealiste komisjoni liikmetele esitati küsimused, mille vastused andsid ülevaate spetsialistide

arvamusest kurjategijaks kujunemise teguritest, mis soodustavad kurjategijaks kujunemist Võrumaal.

Teiseks sihtrühmaks valis töö autor koolides töötavad sotsiaalpedagoogid jt spetsialistid, kuna nemad puutuvad kõige sagedamini kokku koolis käitumisprobleemidega noortega ja saavad juba varakult probleeme märgata ja sekkuda. Kokku küsitleti 16 spetsialisti. Koolides lastega töötavatele spetsialistidele ja vallas ning Võrumaa Nõustamiskeskuses lastega töötavatele spetsialistidele esitati analoogsed küsimused, et vastuseid saaks omavahel võrrelda ning ühistel alustel analüüsida.

Vastajate vastustes esines ka lahknevusi. Näiteks, ühes vallas KOV töötaja ja koolitöötaja vastused läksid lahku. See võis tuleneda ka sellest, et koolitöötaja on hiljuti tööle asunud ja on pärit lähivallast.

Töö kirjutamisel püstitatud eesmärgid ja ülesanded said täidetud. Analüüsides Võrumaa spetsialistide arvamusi, miks lapsest kujuneb kurjategija, selgus, et valdavalt mängivad rolli lapseõlve-, noorukiea negatiivsed kogemused, suhted eakaaslastega ja täiskasvanutega, alkohol, järelevalve puudumine ja lisaks üldine sotsiaalne keskkond, kus alaealised enamasti viibivad.

Näilise ohu puudumisest hoolimata ei ole laste turvalisus ja soodus arengukeskkond tagatud. Hooletussejätmist võib seega vaadelda väärkohtlemise alaliigina. Hooletussejätmine on kõige laiemalt levinud väärkohtlemise liik, ometi pälvib see lapse teiste väärkohtlemise viisidega võrreldes kõige vähem tähelepanu. Veelgi hullem – ka sotsiaaltöö tegijad vaatavad sellistest olukordadest tihti mööda, sest on “põletavamaid” muresid.

Võru maakonna alaealiste komisjonis arutatud alaealiste sotsiaalses taustas esinesid järgmised ühised jooned: antisotsiaalne perekond, järelevalve puudumine, vanemate oskamatus lapsi kasvatada. Võrreldes varem tehtud analoogsete uuringutega on ilmunud uus riskitegur – järelevalveta laps vanemate välismaal töötamise tõttu. Selle tõid välja enamus vastanutest.

Huvitav asjaolu oli see, et vaatamata sellele, et koolitöötajad väitsid, et nad ei saa AEK-ist tagasisidet, oskasid nad ikkagi välja tuua rakendatud mõjutusvahendeid ja seda kui mõjusad nad on. Kas see on lastevanematelt saadud info pole teada, kuna seda asjaolu pole selles töös uuritud.

Nõustamiskeskuse poolt nimetatud mõjutusvahendite arv jäi kuidagi tagasihoidlikuks, sest lähtudes Võrumaa Nõustamiskeskuse arengukavast 2010-2012 peaks neid võimalusi rohkem olema.

Üldine olukord alaealiste kuritegevuse ennetamisega Võrumaal on üsna kurb. Saadud tulemuste põhjal, vastanute arvates kohaldatavad meetmed ei ole eriti tõhusad ja koolides rakendatavad meetmed on ka kasutud. Mis kõige huvitavam, koolitöötajad rakendavad oma töös meetmeid teades, et need nagunii ei toimi. Millest selline asi tuleneb? Ise arvan, et ikkagi pädevate spetsialistide puudumisest ja ka üldises süsteemi veas.

Uurimuse käigus selgus, et päris palju on sotsiaalvaldkonda kuuluvaid probleeme. Küsitluste analüüsi põhjal tõid spetsialistid välja, et ennetustöö parendamiseks oleks vaja kõigepealt luua hästi toimiv koostöövõrgustik. Ennetustööga peaks alustama juba lasteaias. Lasteaia kasvatajad peaksid läbima vastavad koolitused, et probleeme märgata õigel ajal. Koolid peaksid jätkama lasteaia poolt alustatud. Kohalikud sotsiaaltöötajad peaksid oma piirkondades kaardistama riskigruppidesse kuuluvad laste pered. Vajadusel määrama perele tugiisiku, kelle ülesandeks on põhjalik tutvumine perekonna eluoludega ja vanemliku pädevusega ning nõustamine, vajadusel ka praktiline juhendamine. Kahjuks oleme jõudnud ajastusse kus paljud täiskasvanud ei tule toime elementaarsete igapäevaste toimingutega. Kohalikud noorsootöötajad peaksid rohkem tähelepanu pöörama riskigrupis olevatele lastele. On arusaadav, et probleemsete lastega tööd teha on keerulisem kui ühiskonna üldnormidele vastavate lastega, aga pole ka võimatu. Välja on töötatud päris häid projekte, strateegiaid ja arengukavasid, kuid selleks, et süsteem toimiks on vaja pädevaid spetsialiste. Võrumaal neid siiski napib.

РЕЗЮМЕ

Данная завершительная работа на тему "Способствующие факторы развития преступником в Вырумаа через толкование специалистов своей области" состоит из 57 страниц. Завершительная работа содержит 1 таблицу, 3 чертежа и 8 добавок, а так же при составлении работы использовано 27 источников. Завершительная работа написана на эстонском языке, резюме написано на русском языке.

В работе рассмотрены характеризующие данную область следующие заглавные слова: поведение с отклонениями, среда тоесть мильо, социальная учеба, социализирование, стереотип, субкультура, ценность тоесть ценностная оценка.

Данная завершитльная работа исследует, в чем видят члены Комиссии по делам несовершеннолетних и специалисты занимающиеся с молодежью факторы формирования правонарушителем, которые способствуют формированию преступника в Вырумаа. Цель исследования состоит в получении обзора мнений специалистов о факторах формирования правонарушителем и возможности превентивной работы в Вырумаа. Для достижения этой цели в работе решены следующие задания:

- а) Проанализировать статистику преступлений совершенных несовершеннолетними в Вырумаа.
- б) Проанализировать социальный фон несовершеннолетних,обсужденный в Выруском уезде в Комиссии по делам несовершеннолетних с 2011 по 2013 год.
- в) Провести опрос специалистов занимающихся превентивной работой с личностями совершившими преступление.
- г) На основе осуществленного анализа и мнений специалистов предложить решения для улудшения способов предотвращения преступности.

При составлении работы методом исследования использованы квантитативный и квалитативный методы исследований. Средством набора данных использован структурированный опросник, который содержал открытые вопросы и с возможностью выбора данных ответов. Открытые вопросы проанализированы тематически. Всего было опрошено 7 членов Вырусской Комиссии по делам несовершеннолетних и 16 специалистов.

TABELITE JA JOONISTE LOETELU

Joonis 1 Võrumaa noorte kuriteod 2013 aastal	22
Joonis 2 Võrumaa noorte kuriteod 2012 aastal	23
Joonis 3 Võrumaa noorte kuriteod 2011 aastal	23
Tabel 1 Võru maakonna alaealiste komisjoni mõjutusvahendite määramine 2013 aastal	26

VIIDATUD ALLIKATE LOETELU

- 1 Alaealise mõjutusvahendite seadus. Riigi Teataja.
- 2 Alaealiste komisjonid Eestis 2011-2012 aastal – statistiline ülevaade EHIS-e andmete põhjal
- 3 Allik, J., Realo, A., Konstabel, K., Kreegipuu, M. 2003. Isiksusepsühholoogia. Tartu Ülikooli kirjastus.
- 4 Auväart, L. 2004. Psühholoogia ekspertiis. Õppematerjale. Tartu Ülikooli Kirjastus.
- 5 Azarov, J. 1988. Koduse kasvatused pedagoogika. Tallinn. Kirjastus Valgus.
- 6 Bancroft, L. 2002. Miks ta seda teeb? Kuidas mõtlevad vihased ja kontrollivad mehed. MTÜ
- 7 Naiste Tugi- ja Teabekeskus. Kordustrükk 2013.
- 8 Harris, R. 1997. Early Intervention is the Best prevention. Research and Public Policy Servies. No 12. Australian Institute of Criminology.
- 9 Ilves, G. 2007. Tung tappa 2: seksuaalmõrvarid läbi aegade. AS Printon.
- 10 Karistusseadustik. Riigi Teataja.
- 11 Küttis, K. 2003. Isiksuse- ja sotsiaalpsühholoogia. Publitseerimata konspekt. Kultuuriakadeemia. Viljandi.
- 12 Kõiv, K. 2002. Antisotsiaalse käitumisega õpilased. Tartu.
- 13 Lehti, M. 1998. Tahtlikud tapmised Eestis 1990-el aastatel. Sisekaitseakadeemia.
- 14 Malkov, V. D. 2011. Kriminoloogija. Justicinform. Moskva. (vene keeles)
- 15 Perekonnaseadus. Riigi Teataja.
- 16 Põhikooli- ja gümnaasiumiseadus. Riigi Teataja
- 17 Rogge, J. U. 1993. Lapsed vajavad piire, vanemad seavad piire. Tõlge Adams, M. 2002. Tartu
- 18 Saar, J. 2011. Kuritegevus muutuvast maailmas: Kultuurilis-tsivilisatsiooniline lähenemine.

- 19 Akadeemia 23(9) 52-58 .
- 20 Saar, J. 2007. Kriminaalpsühholoogia. Tallinn.
- 21 Saar, J., Markina, A., Ahven, A., Annist, A., Ginter, J. 2002. Kuritegevus Eestis 1991-2001. Tallinna Raamatutrükikoda.
- 22 Siplane, A. 2001. Bioloogiliste sidemete katkemise seostest hälbiva käitumisega. Magistritöö. <http://raulpage.org/koolitus/kasupere/bioloogiliste2.html>
(vaadatud 26.04.2014)
- 23 Steinberg, L. 1989. Adolescence. New York: McGraw-Hill.
- 24 Totton, N., Jacobs, M. 2007. Karakter ja isiksusetüübid. Külüm OÜ.
- 25 Traat, U., Markina, A. 2005. Kriminoloogia II. Sisekaitseakadeemia.
- 26 Traat, U. 2008. Laste kehaline karistamine ja hälbivus. Haridus 7-8.
- 27 Traat, U. 2013 Makro- ja mikrosotsiaalne keskkond ning kuritegevus. Kriminoloogia 3. loeng. Sisekaitseakadeemia.

LISA 1

- Antisotsiaalse käitumise kogemus – peetakse silmas eelkõige kaasatust erinevatesse antisotsiaalsetesse tegevustesse lapsepõlves, mis on leidnud aset kas kodus või väljaspool kodu. Konkreetsete indikaatorid on arreteerimised noorena, üleastumiste rohkus, reeglite rikkumine tingimisi karistatuse korral, samuti esimeste antisotsiaalsuse ilmingute mitmekesisus ja varane iga.
- Antisotsiaalne isiksuslik eripära – niisugusesse mustrisse kuuluvad näiteks, impulsivsus, seikluste-põnevuse otsimine, sagedaste probleemide esinemine, agressiivsus ja tundetus teiste inimeste suhtes. Sellist isiksuse laadi on kirjeldatud ka kui nõrka enesekontrollivõimet ja negatiivset emotsionaalsust, mis seostub agressiivsuse, võõrandumise ja kõrge sisemise pingega. Samas kõrge positiivne emotsionaalsus ei ole kriminaalse käitumise riskifaktor.
- Antisotsiaalsed kognitsioonid – siia alla kuuluvad muutujad ja hoiakud, väärtused, uskumused, ratsionaliseerimised ja personaalsed identifitseerimised, mis soodustavad kuriteo toimepanekut. Spetsiifilised indikaatorid on enda samastamine kurjategijatega, negatiivsed hoiakud kriminaal-justiitsüsteemi suhtes, uskumine, et kuritegude toimepanemine „tasub end ära” ja ratsionaliseerimised, mis õigustavad kuritegude toimepanekut (nt ohver oli selle ära teeninud, ohver on väärtusetu).
- Antisotsiaalsed kaaslased – selline riskifaktor tähendab ühest küljest suhtlemist teiste prokriminaalsete indiviididega ja teisest küljest isoleeritust seaduskuulekatest indiviididest. Mõnikord nimetatakse faktorit „kuriteo toimepaneku sotsiaalseks toetuseks”.
- Perekonna/abielu asjaolud – perekonna kui lapse kasvukeskkonna ja abikaasade suhtluskeskkonna puhul on kõige tähtsamaks faktoriks inimsuhete kvaliteet, samuti vanema-lapse ja abikaasade puhul need ootused, eelistused ja reeglid, mida esitatakse/järgitakse antisotsiaalse käitumise suhtes. Siia alla kuuluvad laste jälgimine, sihipärane kasvatamine, juhendamine, ja distsipliiniga seotud küsimused. Abikaasade puhul lisandub suhete kvaliteet (vastastikune hoolimine, austus ja huvi) kombineerituna antikriminaalsete ootustega. Riskifaktoriks on suhete madal kvaliteet

ja neutraalne või aktsepteeriv suhtumine kriminaalsesse ja prokriminaalsesse käitumisse.

- Kool/töö – ka selles valdkonnas on kõige tähtsam inimestevaheliste suhete kvaliteet. Üldiselt riskifaktoriks on madal kaasatus ja tulemuslikkus ning tunnustuse ja rahulolu puudus koolis või tööl.
- Puhkus/vaba aeg – riskifaktoriks on madal kaasatus ja rahulolu seoses antikriminaalsete puhkuse ja vaba aja veetmise viisidega.
- Sõltuvuskäitumine – riskifaktoriks on probleemid alkoholi ja/või teiste mõnuainete kasutamisel (tubaka suitsetamine välja arvatud). Jooksvad sõltuvusprobleemid tähendavad suuremat riski kui varem esinenud sõltuvus.

Allikas: (Saar 2007:179-180)

LISA 2

Tarde seadused:

- Jäljendamise intensiivsus sõltub kontaktide sagedusest ja suhete lähedusest – kuritegeliku jõugu liikmed õpivad eelkõige üksteiselt ja jäljendavad jõugu liikmete „nippe”, käitumismaneere ja hoiakuid.
- Alamal positsioonil olev indiid (grupp) jäljendab kõrgemal positsioonil olevat isikut või gruppi – jõugu juht ega ka teised jõugu liikmed ei jäljenda kunagi alamal positsioonil olevat isikut, vaid imiteeritakse kõrgemal positsioonil olevat isikut. Tarde näitas, et toodud põhimõtte kehtib ka ühiskonnas laiemalt. Ta tõi rikkalikult fakte, et paljud pahed on saanud alguse ühiskonna „ladvikust” ja levinud seejärel „massidesse”. Nii näiteks joomarlus, suitsetamine, poliitilised tellimismõrvad, süütamised, jms said alguse feodaalsest kõrgkihist ja kandusid, tänu jäljendamisele, üle rahvahulkadesse.
- Moodsam ese või käitumisviis tõrjub välja vanema eseme või käitumisviisi – kui 17.-18. sajandil tapeti teine isik üpris sageli koodiga või muu tööriistaga, siis 19.-20. sajandil tõrjus need välja terariist, 20. sajandi lõpust alates suureneb üha tulirelvade osakaal tapmisvahendite hulgas

Allikas: (Traat, Markina 2005:12)

LISA 3

- Kuritegelik käitumine on õpitud – see tähendab, et kuritegelik käitumine ei ole pärilikult edasi antud; ühtlasi isik, kel ei ole mingitki treenitust kuritegevuses, ei satu kuritegelikku käitumisse.
- Kuritegelik käitumine on õpitud interaktsioonis teiste inimestega kommunikatsiooni protsessis. Kommunikatsioon on suures osas verbaalne, kuid hõlmab ka žestide kommunikatsiooni.
- Põhiline osa kuritegelikust käitumisest õpitakse väikegruppides – see tähendab, et impersonaalsed kommunikatsiooniagendid, nagu kino ja ajalehed, mängivad suhteliselt väikest rolli kuritegeliku käitumise kujunemises.
- Kuritegeliku käitumise õppimine sisaldab: kuriteotoimepanemise tehnikat, motiive, ajendeid, ratsionaliseeringuid ja hoiakuid.
- Motiivide ja hoiakute iseloom, mida õpitakse, tuleneb määratlusest, mille järgi seadusi jaotatakse järgimisvääriivaks ja mittevääriivaks.
- Isik muutub õigusrikkujaks kui tema psüühikas saavad määratlused, millest tulenevalt seadusi ei peeta järgimisvääriivaks, ülekaalu vastupidiste määratluste üle – see on vaadeldava teooria keskne põhimõte. Isik muutub õigusrikkujaks kriminaalsete mudelitega kontaktis olemise tõttu, kuid ka antikriminaalsetest mudelitest isoleerituse tõttu.
- Diferentseeritud seosed võivad varieeruda sageduselt, kestuselt, prioriteetsuselt ja intensiivsusest – see tähendab, et assotsiatsioonid kuritegeliku käitumisega ja ka assotsiatsioonid antikriminaalse käitumisega varieeruvad mitmetes aspektides.
- Kuritegeliku käitumise õppimine diferentseeritud seostes kriminaalsete ja antikriminaalsete mudelitega hõlmab psüühilisi mehhanisme, mida rakendatakse muudegi õppimiste puhul – see tähendab, et kuritegeliku käitumise õppimine ei piirdu jäljendamisega.
- Kuritegelikku käitumist ei saa seletada üldvajadustest ja –väärtustest lähtudes – vargad üldreeglina varastavad raha hankimiseks, kuid ka ausad töötajad töötavad raha hankimiseks.

Allikas: (Traat, Markina 2005:13)

LISA 4

- Identiteet – olulised muutused toimuvad muuhulgas enesehinnangus ja mina-pildis, katsetatakse erinevaid rolle, õpitakse tundma oma võimete piire jms.
- Iseseisvus – vanematest emotsionaalselt sõltumatuks saamine, iseseisvalt otsustamise õppimine, isiklike väärtus- ja moraalinormide kujundamine.
- Intiimsus – lähedaste sõprussuhete loomise ja hoidmise oskuse arendamine, sõprussuhetes kehtivate nn reeglite tundmaõppimine.
- Seksuaalsus – oma muutunud füüsilise aktsepteerimine, vastassoost eakaaslastega uute suhtlemisvormide omandamine, isiklike väärtushinnangute ja moraalinormide loomine seoses seksuaalsete rollidega.
- Saavutused – hinnangu andmine oma võimetele ja oskustele, tulevikuplaanide tegemine, sh edasise elukutse osas, väliste mõjutuste ja hinnangute analüüsimine, enesereflekteerimine.

Allikas: (Steinberg 1989: 12–13)

LISA 5

Mõned tsitaadid:

A

„Ma ei oska hinnata tõhusust, kuna iga lugu on väga erinev. Mõnikord on laps eksinud üks kord ja tema jaoks on juba seegi piisav, kui „kuri politsei” temaga vestles (alaealiste komisjonis käik). Ühe juhtumi puhul oli kasuks ÜKT karistus. Siiski pean tunnistama, et enamasti mõjutusvahendid ei toimi st alaealiste komisjonil polegi tegelikult mõjusaid mõjutusvahendeid ja koolid peavad ikka oma õpilastega ise toime tulema. Hetkel näiteks tegelen probleemiga, kus esimest korda oma töös pean tunnistama, et aidata ei oska ja ainsa lahendusena näen hetkel erikooli (Vastseliina vms).

„ÜKT ja rehabilitatsiooniplaan, sõltub kellele mis, mõnikord kui tundub et laps vajab abi kui karistust, siis on rehabilitatsiooniplaanist kasu, sest siis saab ta süsteemse nõustamise.“

„Kuidas kellelegi. Võetakse asja naeruväärselt. Reeglina ÜKT tunnid tehakse täis. Mõningatel tekkib häbitunne, lubab, et taolised rikkumised enam ei kordu. Piinlikkus. Referaat miks ma peaksin õppima, tubakas - alkohol miks see on kahjulik- viimasel kolmel aastal seda enam rakendatud ei ole.“

„Psühhiaater, pereteraapia- kirjutatakse sisse väga palju perenõustamist (Võrumaal selline kvalifitseeritud teenus puudub). Üks seanss maksab 40 eurot- lapsevanemal puudub selleks raha, küsimus tekib kes selle kõik kinni maksab? Kohustus osaleda mingis huvialaringis on hästi mõjus, üldiselt on meetmete nimekiri lühike ja hädine. Kõik oleneb sellest, mida on iseloomustusse sisse kirjutatud, mida on juba ära tehtud.“

„Kui on saadud erikooli saatmise hoiatus siis see on ka väga mõjunud...“

„Ei oska vastata, alaealiste asjade komisjon ei anna koolile tagasisidet...“

„Alaealiste komisjonil ei ole mõjusaid mõjutusvahendeid, oleks vaja erinevaid riskilaste programme igas maakonnas, kuhu seadust rikkunud noor suunatakse, kus temaga mingi aja jooksul regulaarselt väljaõppe saanud spetsialistid tegeleksid. Enim määratakse üldkasulikkude tööd ja suunamist Võru Õppenõustamiskeskuse spetsialisti juurde vestlusele, eks need ole olnud ka kõige mõjusamad.“

B

„Meie oma vallas mõtlesime välja sellise projekti, kuhu kaasame ka süüteo toime pannud noored ja kõik teised noored. Kujundame välja toimiva ning jätkusuutliku lapsi ja noori toetava koostöövõrgustiku, mis lähtub oma tegevusest noorte arvamustest ja vajadustest ning elluviidud analüüsile tuginedes on loodud hooliva kogukonna strateegia eesmärgid. Projektis on kesksel kohal lapsed ja noored, kes loovad ja viivad ellu praktikaid, mis toetavad muutusi kogukonnas, omandades seeläbi vastutustunnet ühiskonnas toimuva vastu ja koos seotuse ja vastutustunde suurenemisega paranevad noorte hoiakud enda ümbritseva suhtes ja seega ennetame nende kuritegelikule teele sattumist. Lapsed ja noored on alagatuste elluviijad. Algatuste elluviimised annavad neile uusi oskusi, suhtlemiskogemust, eneseteostust ja tunnustust, mis vähendavad nende vastuvõtlikkust kuritegelikeks valikuteks. Läbi projekti tegevuste liiguvad positiivsed sõnumid noorte tegevustest, mis omakorda kujundavad noorte positiivse käitumise normi kogukonnas.“

C

Ühest koolist tuli vastus järgmine: „Koolis suhtlevad klassijuhatajad vanematega, koostöös püütakse leida võimalusi, mis mõjutaks ja muudaks lapse käitumist. Minu tööks on aidata neil õpilastel leida võimalusi õppimiseks (suhtluspartner õpilasele ja aineõpetajale ning lapsevanemale). Vajadusel aitan koostada dokumente, et saata need kliinikutesse, politseisse jne.“

Üks vallatöötaja vastas järgmiselt: „Abistamise eesmärk on tagada lapse turvatunne, areng ja heaolu tema vajadusi ja soove silmas pidades ning toetada tema iseseisvuspüüet. Abi, otsused ning vastutus peab olema inimesele võimalikult lähedal. Eestis on põhimõte: lapse kasvatamine perekonnas või perekondlikus õhkkonnas. Partnerlus peredega, mille kohaselt tuleb haarata kaasa oma probleemide lahendamisele, kuna pere ise on oma olukorra parim ekspert, osutatakse teenuseid vastavalt tema vajadustele ning suunaga vähem sekkumist nõudvatelt tegevustelt sügavamalt sekkumist nõudvate tegevusteni (nt enne lapse eraldamist perest tuleb pakkuda toetavaid teenuseid).

D

„Lasteaed on väga oluline, kuna juba varakult on võimalus üritada muuta peremudelit, oluline on varajane märkamine. Vältida tuleks olukorda, et ma olen süüdi...“

*„Sellist pingerida ei saa teha, kuna kõik eelpool nimetatud peavad **üheskoos tegutsema** ja igaüks oma võimaluste piires panustama. **Koostöö ja usaldus** on väga olulised. Kahjuks on kujunenud väga kurb olukord, kus kool peab põhjalikke iseloomustusi koostama ja saatma (politseile, meditsiiniiasutusele), kuid koolile tagasiside andmist ei peeta oluliseks (kui saadetakse, siis napp ja üldsõnaline mitte midagi ütlev vastus). Liiga suur otsustusõigus on antud vanemale, kes sageli ei saa aru, mida talle räägitakse ja nii ei tule koostööst midagi välja – igaüks ajab oma asja nii nagu oskab. Koolitöötajana oma kogemuste põhjal võin öelda, et tunnen üha sagedamini, et tegelikult on kool oma muredega üks. Tegelikult peaks esimene selles pingereas olema lapsevanem, aga see lapsevanem, kes oma lapsest tõsiselt hoolib ja kes oskab oma last teadlikult õpetada ja kasvatada, selle laps kuritegelikule teele üldjuhul ei satugi. Kui eksibki, siis õpib oma vigadest. Probleem on nende vanematega, kes on oma laste kasvatamisel saamatud (madal haridustase, alkoholism, depressioon, välismaal tööl, oskamatus endaga toime tulla jne) – need vanemad ei ole suutelised tegema ka mingit ennetustööd.“*

„Kogu see võrgustik peaks oma kohalikus omavalitsuses tegema koostööd, et saaks teha ennetustööd. Regulaarselt tulema kokku, seadma eesmärgid, mõtlema ühiselt, kuidas antud piirkonnas, milliste vahenditega saaks ennetustööd läbi viia. Võrgustikus lepatakse kokku, kes võtab juhtimise enda kanda.“

LISA 6

Hea vastaja,

Olen Sisekaitseakadeemia kadett Marek Kõva ja kirjutan oma lõputööd alaealiste kuritegevuse ennetamise teemal. Sinu, kui käitumisprobleemidega lastega töötaja arvamus ja seisukohad on mulle väga olulised.

Valikvastuste puhul võid valida mitu varianti. Ma loodan väga, et Sa leiad aega sellele küsimustikule vastamiseks.

KÜSIMUSTIK

1. Töötan koolis:

- a. Sotsiaalpedagoogina
- b. Psühholoogina
- c. Eripedagoogina
- d. _____

2. Olen oma ametikohal töötanud _____ aastat

3. Järjesta pingereas missuguste õpilaste poolt toime pandud rikkumistega Sa kõige sagedamini kokku puutud:

1)koolikohustuse mittetäitmine

2)koolikiusamine

3)pekamine

4) vargus

5) koolis avaliku korra rikkumine

6) muu.....

4. Milliseid mõjutusvahendeid Sinu koolis õpilastele rikkumiste korral kohaldatakse ja kui efektiivsed need on?

Mõjutusvahend väga efektiivne nii ja naa üldse pole
efektiivne

5. Milliste rikkumiste puhul on Sinu koolist edastatud materjalid alaealiste komisjoni?

6. Millised alaealiste komisjoni poolt määratud mõjutusvahendid on olnud kõige mõjusamad?

7. Mis on Sinu arvates Võrumaal alaealiste kurjategijaks kujunemise soodusasjaolud?

8. Milliseid süüteoennetuslikke tegevusi ja/või projekte tuleks läbi viia süüteo toime pannud alaealistele, et see tagaks nende edaspidise seaduskuuleka käitumise?

9. Millist tööd Sa teed oma kooli käitumisprobleemidega õpilaste peredega ?

10. Järjesta pingereas kes peaksid alaealistega ennetustööd läbi viima:

- a) Õpetajad
- b) Vanemad
- c) Psühholoogid
- d) Politseinikud
- e) Noorsootöötajad
- f) _____

Tänan, et võtsid aega nende teemade üle järgi mõelda ja vastata.

Marek Kõva

SKA kadett

LISA 7

Hea vastaja,

Olen Sisekaitseakadeemia kadett Marek Kõva ja kirjutan oma lõputööd alaealiste kuritegevuse ennetamise teemal. Sinu, kui käitumisprobleemidega lastega töötaja arvamus ja seisukohad on mulle väga olulised.

Valikvastuste puhul võid valida mitu varianti. Ma loodan väga, et Sa leiad aega sellele küsimustikule vastamiseks.

KÜSIMUSTIK

1. Töötan vallas:

- a. Sotsiaalpedagoogina
- b. Muu.....

2. Olen oma ametikohal töötanud _____ aastat

3. Järjesta pingereas missuguste alaealiste poolt toime pandud rikkumistega Sa kõige sagedamini kokku puutud:

1)koolikohustuse mittetäitmine

2)koolikiusamine

3)pekmine

4) vargus

5) koolis avaliku korra rikkumine

6) muu.....

4. Milliseid mõjutusvahendeid Sinu vallas alaealistele rikkumiste korral kohaldatakse ja kui efektiivsed need on?

Mõjutusvahend väga efektiivne nii ja naa üldse pole

efektiivne

5. Milliste rikkumiste puhul on Sinu vallast edastatud materjalid alaealiste komisjoni?

6. Millised alaealiste komisjoni poolt määrataud mõjutusvahendid on olnud kõige mõjusamad?

7. Mis on Sinu arvates Võrumaal alaealiste kurjategijaks kujunemise soodusasjaolud?

8. Milliseid süüteoennetuslikke tegevusi ja/või projekte tuleks läbi viia süüteo toime pannud alaealistele, et see tagaks nende edaspidise seaduskuuleka käitumise?

9. Millist tööd Sa teed oma valla käitumisprobleemidega alaealiste peredega ?

10. Järjesta pingereas kes peaksid alaealistega ennetustööd läbi viima:

- g) Õpetajad
- h) Vanemad
- i) Psühholoogid
- j) Politseinikud
- k) Noorsootöötajad
- l) _____

Tänan, et võtsid aega nende teemade üle järgi mõelda ja vastata.

Marek Kõva

SKA kadett

LISA 8

Hea vastaja,

Olen Sisekaitseakadeemia kadett Marek Kõva ja kirjutan oma lõputööd alaealiste kuritegevuse ennetamise teemal. Sinu, kui käitumisprobleemidega lastega töötaja arvamus ja seisukohad on mulle väga olulised.

Valikvastuste puhul võid valida mitu varianti. Ma loodan väga, et Sa leiad aega sellele küsimustikule vastamiseks.

KÜSIMUSTIK

1. Töötan Nõustamiskeskuses:

.....

2. Olen oma ametikohal töötanud _____ aastat

3. Järjesta pingereas missuguste alaealiste poolt toime pandud rikkumistega Sa kõige sagedamini kokku puutud:

1)koolikohustuse mittetäitmine

2)koolikiusamine

3)pekmine

4) vargus

5) koolis avaliku korra rikkumine

6) muu.....

4. Milliseid mõjutusvahendeid alaealistele rikkumiste korral kohaldatakse ja kui efektiivsed need on?

Mõjutusvahend väga efektiivne nii ja naa üldse pole

efektiivne

5. Milliste rikkumiste puhul on edastatud materjalid alaealiste komisjoni?

6. Millised alaealiste komisjoni poolt määrataud mõjutusvahendid on olnud kõige mõjusamad?

7. Mis on Sinu arvates Võrumaal alaealiste kurjategijaks kujunemise soodusasjaolud?

8. Milliseid süüteoennetuslikke tegevusi ja/või projekte tuleks läbi viia süüteo toime pannud alaealistele, et see tagaks nende edaspidise seaduskuuleka käitumise?

9. Millist tööd Sa teed käitumisprobleemidega alaealiste peredega ?

10. Järjesta pingereas kes peaksid alaealistega ennetustööd läbi viima:

- m) Õpetajad
- n) Vanemad
- o) Psühholoogid
- p) Politseinikud
- q) Noorsootöötajad
- r) _____

Tänan, et võtsid aega nende teemade üle järgi mõelda ja vastata.

Marek Kõva

SKA kadett